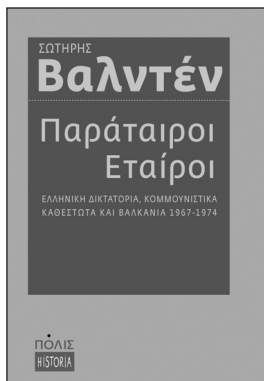

Βιβλιοκρισίες Βιβλιοπαρουσιάσεις

Για το βιβλίο

Σωτήρης Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι. Ελληνική Δικτατορία, Κομμουνιστικά Καθεστώτα και Βαλκάνια 1967-74*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, 2009, 800 σ.

Χρυσάφης Ι. Ιορδάνογλου

Ο Χρυσάφης Ιορδάνογλου διδάσκει στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

Οι *Παράταιροι Εταίροι* του Σωτήρη Βαλντέν (Σ.Β.) είναι μια πραγματεία για τις πολιτικές, διπλωματικές και οικονομικές σχέσεις της ελληνικής δικτατορίας με τις χώρες του τότε «υπαρκτού σοσιαλισμού» γενικά και τις Βαλκανικές χώρες ειδικότερα. Το βιβλίο αποτελεί συνέχεια ενός προηγούμενου δίτομου έργου του συγγραφέα: *Ελλάδα και Ανατολικές Χώρες 1950-1967. Οικονομικές Σχέσεις και Πολιτική* (Εκδόσεις Οδυσσέας, 1991). Αυτό το παλιό έργο του Σ.Β. ήταν un travail de Benedictine που δεν γνώρισε την ευρεία διάδοση που του άξιζε. Παίρνοντας ως αφετηρία τις εμπορικές και οικονομικές σχέσεις Ελλάδας-Ανατολικών χωρών κατά την περίοδο 1950-67 προχωρούσε πέρα από αυτές και αναδείκνυε, ευθέως ή εμμέσως, τα προβλήματα μιας ολόκληρης εποχής.

Το νέο βιβλίο του Σ.Β. είναι εξ ίσου με το παλιό του έργο ένα tour de force. Όλες οι προσπές στον συγγραφέα πηγές αξιοποιούνται με υποδειγματική διεξοδικότητα. Παράλληλα, η προσοχή στην ιστορική λεπτομέρεια δεν συσκοτίζει τη συνολική εικόνα. Ο συνδυασμός της προσοχής στη λεπτομέρεια χωρίς απώλεια της στρατηγικής προοπτικής είναι ένα από τα χαρακτηριστικά που έχουν αναδείξει τον Σ.Β. στον κατ' εξοχήν ειδικό πάνω στα θέματα των Βαλκανίων και των σχέσεων της Ελλάδας με τις υπόλοιπες βαλκανικές χώρες.

Στο νέο βιβλίο όμως η έμφαση μετατοπίζεται. Οι εμπορικές και οικονομικές σχέσεις δεν εγκαταλείπονται μεν αλλά το κέντρο βάρους της αφήγησης εστιάζεται πλέον στο πολιτικό και διπλωματικό πεδίο των σχέσεων χούντας και ανατολικών χωρών.

Ο Σ.Β. δεν ενδιαφέρεται να κάνει πολεμική ούτε στη χούντα ούτε στα κομμουνιστικά καθεστώτα. Τη χούντα την κατήγγειλε όταν ήταν η ώρα να την καταγγείλει. Τώρα ενδιαφέρεται να διακριβώσει τι ακριβώς έγινε και να εξηγήσει το γιατί έγινε. Η πολεμική δεν προσφέρεται για ένα τέτοιο εγχείρημα. Απλώς συσκοτίζει τα πράγματα.

Τα βασικά ερωτήματα που το βιβλίο επιχειρεί να απαντήσει είναι τα εξής:

α) πώς εξελίχθηκαν οι σχέσεις της ελληνικής δικτατορίας με τα καθεστώτα του ανατολικού συνασπισμού και σε ποιο βαθμό η «ιδιαιτερότητα» του χουντικού καθεστώτος επηρέασε τις σχέσεις αυτές; β) Η πολιτική της χούντας απέναντι στις ανατολικές χώρες αποτελούσε τομή ή συνέχεια της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής;

Η εξιστόρηση που περιλαμβάνεται στα δυο μέρη του βιβλίου διερευνά με πληρότητα τα ερωτήματα αυτά. Το πρώτο μέρος (κεφάλαια 2-5) ασχολείται με τη συνολική εικόνα: τις διακυμάνσεις των διπλωματικών

και εμπορικών σχέσεων της Ελλάδας των συνταγματαρχών με τον ανατολικό συνασπισμό ως σύνολο. Το δεύτερο μέρος (κεφάλαια 6-10) καταπίνεται με τις σχέσεις της Ελλάδας ειδικά με τις Βαλκανικές χώρες, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία, Ρουμανία και Αλβανία.

Το πρώτο μέρος οργανώνεται γύρω από μια βασική περιοδολόγηση. Οι σχέσεις της Ελλάδας με τις ανατολικές χώρες σαν σύνολο υποδιαιρούνται σε τρεις φάσεις: μια αρχική φάση ψυχρότητας (1967-69), μια φάση βελτίωσης των σχέσεων μετά το «άνοιγμα προς ανατολάς» της χούντας (1970-71) και μια τελευταία φάση αστάθειας (1972-74) με εναλλασσόμενα επεισόδια ψύχρασης και εξομάλυνσης.

Σε κάθε κεφάλαιο του πρώτου μέρους οι εξελίξεις στις σχέσεις της χουντικής Ελλάδας με τις ανατολικές χώρες τοποθετούνται μέσα στο διεθνές τους πλαίσιο του ανταγωνισμού του δυτικού με τον ανατολικό συνασπισμό. Ειδικά, αναλύονται οι κινήσεις στη διεθνή σκακιέρα των δυο μεγάλων παικτών –ΗΠΑ και ΕΣΣΔ– και εξετάζεται η επιρροή των προτεραιοτήτων των ΗΠΑ στις αποφάσεις του δικτατορικού καθεστώτος. Επίσης, σε κάθε κεφάλαιο εξιστορούνται οι εξελίξεις εντός της Ελλάδας καθώς και η αντίδραση των αντιδικτατορικών δυνάμεων στις διακυμάνσεις των σχέσεων της δικτατορίας με τις ανατολικές χώρες. Οι ενότητες αυτές ζωντανεύουν το κλίμα της εποχής κατά τρόπο οικείο για όσους την έχουν ζήσει και κατατοπιστικότατο για όσους δεν την έχουν ζήσει.

Η συνθετότητα της εξέλιξης των σχέσεων Χούντας-Ανατολικών χωρών που προκύπτει από το βιβλίο δεν μπορεί να αναπαραχθεί εδώ. Εκείνο που ελπίζω είναι να δώσω τις αδρές γραμμές των συμπερασμάτων που βγαίνουν.

• Η φάση της ψυχρότητας (1967-69).

Η αρχική ψύχραση των σχέσεων Ελλάδας-κομμουνιστικών χωρών προήλθε κυρίως από τις δεύτερες. Η αντιπάθειά τους στο στρατιωτικό καθεστώς και η αλληλεγγύη στους διωκόμενους κομμουνιστές, πιθανότατα, συντέλεσαν σε αυτό και οι ενέργειές τους δεν περιορίστηκαν σε φραστικές καταδίκες. Υπήρξε μερικό μπούκοτάζ της ελληνικής ναυτιλίας και περιορισμός των εμπορικών και μορφωτικών ανταλλαγών. Οι ανατολικές χώρες όμως δεν ήταν διατεθειμένες να φτάσουν την ψύχραση σε σημείο ρήξης προς θυσία των εθνικών τους συμφερόντων. Δεδομένου ότι στη φάση αυτή δεν ήταν σαφές ότι η χούντα είχε σταθεροποιηθεί, οι ανατολικές χώρες προτίμησαν να υιοθετήσουν στάση αναμονής.

Από την άλλη πλευρά, η ενστικτώδης αντιπάθεια της χούντας προς κάθε τι το

κομμουνιστικό και το γεγονός ότι ο αντι-κομμουνισμός ήταν το άλλοθι της επιβολής της δικτατορίας μπορεί να συνέβαλαν στην ψύχρανση. Οι παράγοντες αυτοί όμως υπεραντισταθμιζόταν από ρεαλιστικούς υπολογισμούς: α) την ανάγκη απορρόφησης των ελληνικών αγροτικών προϊόντων από τις ανατολικές χώρες, β) την προώθηση της πάγιας θέσης του καθεστώτος ότι η δικτατορία ήταν εσωτερική υπόθεση της Ελλάδας που δεν επηρέαζε τις εξωτερικές σχέσεις της χώρας.

• Βελτίωση των σχέσεων (1970-71)

Αυτή ήταν αποτέλεσμα αμφίπλευρης διάθεσης για προσέγγιση που είχε εκδηλωθεί ήδη από το 1969. Από την πλευρά της, η χούντα μετά την ουσιαστική αποπομπή της Ελλάδας από Συμβούλιο Ευρώπης το 1969 ήταν απομονωμένη στη Δυτική Ευρώπη. Το «άνοιγμα προς ανατολάς» χρησίμευε ως προπαγανδιστικός αντιπερισπασμός και ως προειδοποίηση προς τις δυτικές χώρες ότι υπάρχουν και άλλες διέξοδοι. Το γενικότερο κλίμα της ύφεσης στον ψυχρό πόλεμο διευκόλυνε το άνοιγμα.

Από την πλευρά τους, οι χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας είχαν και αυτές ανάγκη να ξεφύγουν από τη δική τους διπλωματική απομόνωση μετά την επέμβαση στη Τσεχοσλοβακία. Εκτιμούσαν ότι η δικτατορία είχε σταθεροποιηθεί στην Ελλάδα και ότι οι κακές της σχέσεις με τη δυτική Ευρώπη δημιουργούσαν ευκαιρίες για την προώθηση των δικών τους συμφερόντων. Το αποτέλεσμα ήταν να πυκνώσουν οι επαφές Ελλάδας – ανατολικών χωρών. Μια σειρά εμπορικές συμφωνίες με την ΕΣΣΔ και άλλες χώρες υπογράφηκαν. Ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις με τη Βουλγαρία, την Ουγγαρία και τη Κίνα. Υπήρξε διπλωματική προσέγγιση με την Ανατολική Γερμανία και αποκαταστάθηκαν οι σχέσεις με τα Τίρανα. Τέλος, σημειώθηκε αύξηση των εμπορικών ανταλλαγών ανάμεσα στην Ελλάδα και τις ανατολικές χώρες.

Το συμπέρασμα του συγγραφέα όμως είναι ότι υπήρχε περισσότερος καπνός παρά φωτιά. Τα χειροπιαστά αποτελέσματα του «ανοίγματος προς ανατολάς» ήταν, γενικά, ισχνά. Η έμφαση ήταν κύρια στο πεδίο της προπαγάνδας.

• Φάση αστάθειας (1972-74).

Οι σχέσεις Ελλάδας – Ανατολικών χωρών μπήκαν σε φάση έντονων διακυμάνσεων στην περίοδο αυτήν. Το 1972 σημειώθηκε μια πρόσκαιρη ψύχρανση λόγω της νέας συμφωνίας για τις αμερικανικές βάσεις που υπέγραψε η χούντα. Από το Φθινόπωρο του 1972 μέχρι το Νοέμβριο του 1973 οι σχέσεις αναθερμάνθηκαν. Υπογράφηκαν διάφορες συμφωνίες με τη Ρουμανία, τη

Βουλγαρία και την ΕΣΣΔ και αποκαταστάθηκαν οι διπλωματικές σχέσεις της Ελλάδας με την Ανατολική Γερμανία και την Κίνα. Η ασυνάρτητη εξωτερική πολιτική της περιόδου Ιωαννίδη οδήγησε τις σχέσεις σε νέα στασιμότητα ενώ το πραξικόπημα στην Κύπρο και η έντονη αντίδραση του Σοβιετικού συνασπισμού και της Γιουγκοσλαβίας σε αυτό τις έφτασε σε κρίση.

• Το εμπόριο με τις ανατολικές χώρες (κεφάλαιο 5).

Οι αγορές των ανατολικών χωρών ήταν –από τη δεκαετία του 50- ζωτικής σημασίας για την τοποθέτηση αγροτικών προϊόντων (καπνά, βαμβάκι, σταφίδα, εσπεριδοειδή) που δεν μπορούσαν να απορροφηθούν από τις δυτικές αγορές. Το ότι οι ανατολικές αγορές αποτελούσαν διέξοδο για τα προϊόντα αυτά ήταν ένας από τους προσδιοριστικούς παράγοντες της πολιτικής όλων των κυβερνήσεων μετά τον εμφύλιο.¹

Στη διάρκεια της δικτατορίας, τόσο ο όγκος όσο και η αξία του εξαγωγικού και του εισαγωγικού εμπορίου με τις ανατολικές χώρες αυξήθηκε. Δεν αυξήθηκε όμως τόσο γρήγορα όσο το εμπόριο με τη Δύση. Το αποτέλεσμα ήταν ότι παρά την αύξηση του σε απόλυτα μεγέθη, το ποσοστό του εμπορίου με τις ανατολικές χώρες στο σύνολο του εξωτερικού εμπορίου της χώρας μειώθηκε. Παρέμεινε σημαντικό όμως για μια σειρά από (κυρίως αγροτικά) προϊόντα.

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου είναι αφιερωμένο ειδικά στις σχέσεις της κυντικής Ελλάδας με τις Βαλκανικές χώρες. Το κεφάλαιο 6 αναφέρεται στις αποτυχημένες απόπειρες για πολυμερή βαλκανική συνεργασία. Τα επόμενα τρία στις σχέσεις της Ελλάδας με τις Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία, Ρουμανία και Αλβανία.

Οι ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις ήταν οι πλουσιότερες και οι πιο πολύπλοκες. Η Γιουγκοσλαβία ήταν παραδοσιακά φιλική προς την Ελλάδα χώρα. Η αυτονομισή της από τη Μόσχα μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν δημιουργούσε κίνητρα για ανοίγματα προς αυτήν και οι ΗΠΑ συχνά πίεζαν την Ελλάδα σε αυτή την κατεύθυνση. Από την άλλη πλευρά, η ύπαρξη εντός του πλαισίου της Γιουγκοσλαβίας του ομόσπονδου κράτους της Μακεδονίας και η από μέρους του απόπειρα διαμόρφωσης μακεδονικής εθνικής ιδεολογίας προσλαμβάνονταν από την Αθήνα ως απειλή. Στο «μακεδονικό ζήτημα» η συνέχεια της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την δικτατορία είναι εντυπωσιακή. Το «μακεδονικό» δεν ήταν ένα πρόβλημα που αφυπνίστηκε την δεκα-

ετία του 90. Υπήρχε πάντα και δηλητηρίαζε τις ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις.

Το βιβλίο τεκμηριώνει διεξοδικά την κίνηση του εκκρεμούς που χαρακτήριζε τις ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις κατά την περίοδο της δικτατορίας: 1967 έντονη επιδείνωση, 1968-1971 αναθέρμανση με τριβές λόγω μακεδονικού, 1972-74 νέα επιδείνωση και κρίση επί καθεστώτος Ιωαννίδη. Ο ΣΒ σημειώνει ότι η γιουγκοσλαβική απέχθεια προς τους συνταγματάρχες ήταν εμφανέστερη από των άλλων κομμουνιστικών καθεστώτων και ότι η απέχθεια ήταν αμοιβαία. Πάντως, οι εμπορικές σχέσεις (που ήταν πιο πυκνές από αυτές με τα άλλα βαλκανικά κράτη) δεν επηρεάστηκαν ιδιαίτερα από τις διακυμάνσεις των διπλωματικών σχέσεων.

Οι ελληνο-βουλγαρικές σχέσεις ομαλοποιήθηκαν πλήρως μόλις το 1964 και η Βουλγαρία ήταν η καθαρότερη έκφραση του «από βορρά κινδύνου» για την «εθνικόφρονα» Ελλάδα. Η Βουλγαρία όμως ήταν η πιο πρόθυμη από τις γειτονικές χώρες να αναπτύξει τις σχέσεις της με την Ελλάδα. Την προθυμία αυτή η Βουλγαρία την διατήρησε και μετά την επιβολή της δικτατορίας. Έτσι, μετά μια φάση σχετικής ψύχρανσης το 1967-68, οι ελληνο-βουλγαρικές σχέσεις αναζωογονήθηκαν και έφτασαν στο απόγειό τους στο διάστημα μεταξύ φθινοπώρου 1972 και Νοεμβρίου 1973. Υπήρξαν τρεις επισκέψεις σε επίπεδο υπουργών εξωτερικών: των Bashev στην Αθήνα το 1970, Ξανθόπουλου - Παλαμά στη Σόφια το 1971 και Mladenov στην Αθήνα το 1973. Οι καρποί της βελτίωσης των σχέσεων δεν ήταν αμελητέοι, μολονότι και οι δυο πλευρές μεγαλοποίησαν τη σημασία της μεταξύ τους προσέγγισης για προπαγανδιστικούς λόγους. Μια νέα εμπορική συμφωνία συνάφθηκε το 1970 και οι εμπορικές ανταλλαγές αυξήθηκαν. Οι βουλγαρικές προτάσεις όμως για ευρύτερη οικονομική συνεργασία αντιμετώπιζόταν με σκεπτικισμό από την ελληνική πλευρά. Το 1973 οι δυο πλευρές κατέληξαν στην υπογραφή διακήρυξης αρχών καλής γειτονίας. Το ίδιο έτος υπογράφηκε συμφωνία για την διαμετακόμιση του βουλγαρικού εμπορίου μέσω του λιμανιού της Θεσσαλονίκης και η Ελλάδα έδωσε στη Βουλγαρία την άδεια να ανοίξει Προξενείο στη Θεσσαλονίκη. Η προσέγγιση ήταν τόσο εγκάρδια που δεν αποκλείεται –σε κάποια στιγμή– να αποτελούσε παρέκκλιση από την γραμμή της Μόσχας. Η πορεία βελτίωσης των σχέσεων ανακόπηκε στη διάρκεια της σύντομης ζωής του Ιωαννιδικού καθεστώτος απέναντι στο οποίο η Βουλγαρία κράτησε στάση επιφυλακτικής αναμονής.

Η Ρουμανία ήταν μια από τις ανατολικές χώρες που ήταν πρόθυμη να παραβλέψει τη φύση της ελληνικής δικτατορίας προκειμένου να διατηρήσει τις παραδοσιακά φιλικές της σχέσεις με την Ελλάδα. Οι αντιδράσεις του Ρουμανικού καθεστώτος στο ελληνικό πραξικόπημα του 1967 ήταν οι ηπιότερες από όλες τις κομμουνιστικές χώρες και η ελαφρά ψυχρότητα στις ελληνορουμανικές σχέσεις ξεπεράστηκε ήδη από το 1969. Οι σχέσεις βελτιώθηκαν περαιτέρω το 1970-71 και συνέχισαν να είναι εγκάρδιες μέχρι το 1974. Οι ελληνορουμανικές σχέσεις πάγωσαν μόνο με το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου.

Οι ελληνο-αλβανικές σχέσεις ήταν ανύπαρκτες μέχρι το 1967 και η Ελλάδα διατηρούσε το καθεστώς της εμπολέμου κατάστασης με την Αλβανία από την εποχή του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το δε βορειοηπειρωτικό ζήτημα σκίαζε μόνιμα το κλίμα ανάμεσα στις δυο χώρες. Η μεγάλη τομή ήρθε στη διάρκεια της δικτατορίας, όταν το 1971 το ελληνικό καθεστώς αποκατάστησε τις διπλωματικές σχέσεις με τα Τίρανα. Έκτοτε οι σχέσεις των δυο χωρών μπήκαν σε φάση ομαλοποίησης.

Το βιβλίο κλείνει με ένα πολύ ενδιαφέρον κεφάλαιο για την πέραν του εμπορίου οικονομική συνεργασία της Ελλάδας με τους βόρειους γείτονές της. Αναφέρεται σε θέματα όπως τα σχέδια για τον πετρελαιογώγο Θεσσαλονίκης-Σκοπίων, τη διασύνδεση του δικτύου της ΔΕΗ με το Βουλγαρικό, την από κοινού αξιοποίηση του Αξιού με τη Γιουγκοσλαβία και των Έβρου, Νέστου και Στρυμόνα με τη Βουλγαρία. Αναφέρεται επίσης στη συνεργασία στον τομέα των σιδηροδρομικών και οδικών μεταφορών, στο ζήτημα των μεθοριακών διαβάσεων καθώς και στον τομέα της τουριστικής κίνησης ανάμεσα στην Ελλάδα και την Γιουγκοσλαβία και Βουλγαρία. Σε όλους αυτούς τους τομείς η συνεργασία της Ελλάδας με τους βόρειους γείτονές της παρέμεινε στα στοιχειώδη τόσο στην προ της δικτατορίας εποχή όσο και κατά την διάρκειά της. Οι απόπειρες για πιο εντατική συνεργασία ουσιαστικά ματαιώθηκαν εξ αιτίας της κωλυσιεργίας της Ελλάδας. Η εντύπωση που αποκομίζει κανείς από το κεφάλαιο αυτό είναι ότι η Ελλάδα θυσίαζε αναπτυξιακές ευκαιρίες και οικονομικά συμφέροντες προτάσεις εξ αιτίας των ψυχροπολεμικών προκαταλήψεων της απέναντι στη Βουλγαρία και στη –λόγω του μακεδονικού– καχυποψία της απέναντι στη Γιουγκοσλαβία.

Ποια είναι λοιπόν η ετυμηγορία σε σχέση με τα βασικά ερωτήματα που ο συγγραφέας έθεσε στον εαυτό του;

Η θεωρία της προσέγγισης των άκρων πρέπει να απορριφθεί. Παρά την προπαγανδιστική χρήση που έγινε στο «άνοιγμα προς ανατολάς» της χούντας, δεν υπήρξε ούτε δραστική βελτίωση ούτε δραστική επιδείνωση στις σχέσεις Ελλάδας-Ανατολικών χωρών. Με κάποια έννοια, μάλιστα, η δικτατορία μπορεί να λειτούργησε ως ανασταλτικός παράγοντας στην παραπέρα ανάπτυξη των σχέσεων αυτών. Από την άλλη πλευρά, η θεωρία ότι η δικτατορία ήταν μια «μαύρη τρύπα» στην πολιτική της Ελλάδας απέναντι στις Ανατολικές χώρες επίσης δεν στέκει. Αντίθετα, εντύπωση προκαλούν τα στοιχεία συνέχειας της ανατολικής ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε σχέση με την προδικτατορική περίοδο.

Η πολιτική της δικτατορίας απέναντι στις ανατολικές και –ειδικά– τις Βαλκανικές χώρες προσδιοριζόταν κατ' αρχήν από τους εξής παράγοντες: α) Τις εξελίξεις του ψυχρού πολέμου και την ανάγκη ευθυγράμμισης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής με αυτήν της Δυτικής συμμαχίας και των ΗΠΑ. β) Τις γεωπολιτικού χαρακτήρα παρακαταθήκες του παρελθόντος σε σχέση με τους βόρειους γείτονες της χώρας. Η ύπαρξη του «μακεδονικού» προβλήματος και η κατά καιρούς ανακίνησή του από τη Γιουγκοσλαβία καθώς και οι εικαζόμενες φιλοδοξίες της Βουλγαρίας για έξοδο στο Αιγαίο γίνονταν αντιληπτές ως απειλή και παρήγαγαν μίαν ατμόσφαιρα καχυποψίας που ενίοτε έφθανε στα όρια της νοσηρότητας. Τέλος, υπήρχαν και οι βλέψεις της ίδιας της Ελλάδας για τη Βόρεια Ήπειρο. γ) Την αδήριτη ανάγκη διοχέτευσης των μη ανταγωνιστικών αγροτικών προϊόντων της χώρας στις αγορές των ανατολικών χωρών. δ) Την ανάγκη της χούντας να μετριάξει στο προπαγανδιστικό επίπεδο τις συνέπειες της απομόνωσής της από τη δυτική Ευρώπη και να επιβάλει τη θέση της ότι η δικτατορία ήταν μια καθαρά εσωτερική υπόθεση της Ελλάδας. Με εξαίρεση τον τελευταίο παράγοντα, όλοι οι άλλοι ήταν εξ ίσου ενεργοί και στην προ της δικτατορίας περίοδο. Η συνέχεια στην πολιτική της χώρας απέναντι στις κομμουνιστικές χώρες ήταν αναμενόμενη. Άφηναν χώρο οι παράγοντες αυτοί για την αποτύπωση στην εξωτερική πολιτική των καθαρά ιδεολογικών αντικομμουνιστικών προκαταλήψεων των συνταγματαρχών; Κάποιον χώρο, ναι. Αλλά όχι πολύ.

Από την άλλη πλευρά, οι προτεραιότητες της πολιτικής των ανατολικών χωρών καθοριζόταν και αυτές: α) από τους μαιάνδρους του ανταγωνισμού των δυο συνασπισμών, β) από τα εθνικά τους συμφέροντα –όπως αυτές τα αντιλαμβάνονταν– και

τις ευκαιρίες που οι περιστάσεις δημιουργούσαν για την προώθησή τους, γ) από τις δικές τους ανάγκες για προώθηση των –εξ ίσου μη ανταγωνιστικών– βιομηχανικών τους προϊόντων και την ανάγκη τους για εξοικονόμηση «σκληρού» συναλλάγματος. Άφηναν όλα τούτα χώρο για την εκδήλωση της αντιπάθειάς τους απέναντι στο ελληνικό στρατιωτικό καθεστώς και στην έμπρακτη αλληλεγγύη προς διωκόμενους έλληνες αντιστασιακούς; Και πάλι, κάποιοι χώροι ναι. Σίγουρα λιγότερο από όσο θα ήθελαν όσοι έχουν εξιδανικευμένη εικόνα για την εξωτερική πολιτική και ελπίζουν ότι αυτή επηρεάζεται σημαντικά από αξίες. Αλλά περισσότερο χώρο από ότι θα περίμεναν οι οπαδοί της καθαρής *realpolitik*.

Ελπίζω να μην απλοποιήσα υπερβολικά τα πορίσματα ενός πλούσιου βιβλίου. Ο Σ. Βαλντέν δεν είναι ο άνθρωπος που θα βάλει σε προκατασκευασμένα καλούπια μια σύνθετη πραγματικότητα. Ο μόνος τρόπος να αποδώσει κανείς δικαιοσύνη σε ένα βιβλίο που επιμελώς αποφεύγει τις απλοποιημένες γενικεύσεις και επιμένει να τονίζει τις αποχρώσεις είναι να το διαβάσει.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Ι Οι εμπορικές ανταλλαγές διεξάγονταν, γενικά, με το σύστημα *clearing*. Αυτό απαιτεί διμερείς συμφωνίες ανάμεσα στις ενδιαφερόμενες χώρες που καθορίζουν την ανταλλαγή προϊόντων ίσης αξίας. Οι εκατέρωθεν πληρωμές γίνονται με συμψηφισμό και πρέπει –κατ' αρχήν– να ισοσκελίζονται. Το σύστημα του *clearing* είχε το πλεονέκτημα ότι δεν απαιτούσε την καταβολή συναλλάγματος από τις συμβαλλόμενες χώρες. Το μειονέκτημά του ήταν η κακή ποιότητα των ανταλλασσόμενων προϊόντων και η συνακόλουθη δυσκολία διάθεσής τους στην ελληνική αγορά. Αρχικά το σύστημα βόλευε και τα δυο μέρη: την Ελλάδα που είχε χρόνια ελλειμματικό εξωτερικό ισοζύγιο και τις σχεδιασμένες ανατολικές οικονομίες που δεν διέθεταν μετατρέψιμο νόμισμα. Στη διάρκεια της δικτατορίας όμως, οι τελευταίες άλλαξαν στάση και πίεζαν για εμπορικές ανταλλαγές με ελεύθερο συνάλλαγμα. Η Ελλάδα απέκρουε κάθε σκέψη για αλλαγή.

Για το βιβλίο

Ελένη Ανδριάκαϊνα, *Πέραν του Θετικισμού και του Μεταμοντερνισμού. Δοκίμια στην ιστορική κοινωνιολογία*. Εκδόσεις OPPORTUNA, Πάτρα 2009, 334 σ.

Χάρης Εξερτζόγλου

Διάβασα το βιβλίο της Ελένης Ανδριάκαϊνα, επειδή βρήκα προκλητικό τον τίτλο *Πέραν από τον Θετικισμό και τον Μεταμοντερνισμό*, ο οποίος συνοδεύεται από τον μάλλον περίεργο υπότιτλο, σε σχέση τουλάχιστον με το αντικείμενο του βιβλίου, *Δοκίμια στην ιστορική κοινωνιολογία*. Πρόκειται για μια συλλογή έξι δοκιμίων της συγγραφέως με θέματα που αφορούν την ιστοριογραφία γενικώς και την μεταμοντέρνα «πρόκληση» στην ιστοριογραφία ειδικότερα. Το προλογικό σημείωμα ακολουθούν τα δοκίμια με τίτλο «Ιστοριογραφία και πολιτική. Το παρόν κυριαρχεί στο παρελθόν» και «Αξιολογική ουδετερότητα και στράτευση. Διλήμματα της σύγχρονης διανόησης». Έπεται το δοκίμιο, «Η μεταμοντέρνα πρόκληση: αναίρεση ή η άλλη όψη του θετικισμού;», το οποίο αποτελεί εισαγωγή στην ενότητα με θέμα τον μεταμοντερνισμό στην Ιστορία που περιέχει τα άρθρα: «Ιστοριογραφία και ιστορίες. Τρόποι προσέγγισης των ιστορικών τεκμηρίων», «Ποιητική της ιστορίας: η «πρόκληση» του Hayden White» και «Για μια αναστοχαστική ιστοριογραφία: κριτική προσέγγιση του Hayden White».

Σε ένα πρώτο επίπεδο φαίνεται ότι η κ. Ανδριάκαϊνα επιχειρεί να κινηθεί πέραν του θετικισμού και του μεταμοντερνισμού, δηλαδή να ασκήσει κριτική στον θετικισμό δίχως να υιοθετήσει τις λύσεις του μετα-

μοντερνισμού (17). Ωστόσο, στο πέρασμα των σελίδων καθίσταται προφανές ότι η συγγραφέας, παρά τις αποστάσεις που κρατά από τον θετικισμό, ρίχνει το βάρος της στην κριτική του μεταμοντερνισμού στην ιστοριογραφία ή τέλος πάντων αυτού που η ίδια πιστεύει ότι είναι μεταμοντερνισμός. Διατυπώνω την σκέψη μου με αυτό τον τρόπο, διότι εκφράζω μια μεγάλη ένσταση στον τρόπο που χρησιμοποιείται ο όρος από την κ. Ανδριάκαϊνα. Η σχηματική αναφορά στον μεταμοντερνισμό γενικώς- δηλαδή χωρίς να αναγνωρίζεται ρητά ότι πρόκειται για ένα εξαιρετικά ρευστό, πολύπλευρο και πολυσχιδές ρεύμα σκέψης, το οποίο δεν οριοθετείται με ακρίβεια και εκπροσωπείται, αν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε αυτή την λέξη, από στοχαστές από διαφορετικές περιοχές που δεν στοιχίζονται εύκολα ο ένας πίσω από τον άλλο- αποτελεί σχεδόν πάντα μέρος μιας ακαδημαϊκής πολεμικής από όσους θεωρούν, για διαφορετικούς λόγους, ότι απειλούνται από τον μεταμοντερνισμό γενικώς. Θα μπορούσα να καταλάβω μια τέτοια χρήση σε ένα σύντομο κείμενο, όπου η οικονομία θα το επέβαλε. Αλλά σε ένα βιβλίο τριακοσίων σελίδων η αναφορά στον μεταμοντερνισμό γενικώς παραπέμπει σε ένα ενιαίο και συνεκτικό κίνημα που δεν υπάρχει και επομένως η χρήση του όρου προκαλεί ερωτηματικά. Στην πορεία βέβαια γίνεται σαφές ότι ο μεταμοντερνισμός στην ιστοριογραφία εκπροσωπείται, τουλάχιστον κατά την άποψη της συγγραφέως, από τον Hayden White, οπότε τα ερωτηματικά πολλαπλασιάζονται. Γιατί η επιλογή του συγκεκριμένου ιστορικού και όχι κάποιων άλλων; Πώς ακριβώς τοποθετείται ο μεταμοντερνισμός του White στη σχέση του με άλλα ρεύματα, όπως ο μεταδομισμός, ή η Αποδόμηση, ή σε σχέση με νέες ιστοριογραφικές οπτικές όπως η φεμινιστική ιστοριογραφία, ή η νέα πολιτισμική ιστορία; Ο αναγνώστης δεν πρέπει να περιμένει απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά, παρότι ο τίτλος του βιβλίου τον προσκαλεί για κάτι τέτοιο. Αντίθετα, αυτό που θα βρει είναι η απόπειρα της κ. Ανδριάκαϊνα να προβάλει την δική της αντίληψη για την ιστορία και τον ιστορικό, πράγμα καθόλα νόμιμο, στη βάση μιας κριτικής στον Hayden White, για την οποία θα μιλήσουμε παρακάτω.

Το κεντρικό επιχείρημα της συγγραφέως θεμελιώνεται σε μεγάλο βαθμό στην διάκριση ανάμεσα στο πρακτικό και το ιστορικό παρελθόν που πρότείνει ο βρετανός φιλόσοφος Michael Oakshott. Ο Oakshott θεώρησε το ιστορικό παρελθόν ως εκείνο, το οποίο μπορεί να ερευνηθεί επιστημονικά

ως τέτοιο, από την σκοπιά ενός ιστορικού που παραμένει αντικειμενικός, αμερόληπτος και κυρίως ανιδιοτελής απέναντι του, σε αντίθεση με το πρακτικό παρελθόν, το οποίο ανάγεται πάντα στις ανάγκες του παρόντος και χρησιμοποιείται σε πολιτικές και κοινωνικές διαμάχες. Η συγγραφέας προσυπογράφει αυτή την διάκριση υποστηρίζοντας ότι «η ανιδιοτέλεια με την έννοια της χειραφέτησης από πραγματιστικούς σκοπούς είναι το στοιχείο που διακρίνει την ιστοριογραφία» (162). Από αυτήν την αφετηρία διατυπώνει μια θέση, που δεν είναι βέβαια καινούργια, σχετικά με τον «ιστορικό ως ιστορικό» και την ιδιαίτερη λογική της ιστοριογραφίας, σε αντίθεση με τον μεταμοντερνισμό, ο οποίος, όπως πιστεύει, δεν έχει θεωρία για τον ιστορικό ως ιστορικό (138). Έτσι, ο ιστορικός δεν πρέπει να έχει καμία σχέση με την πρακτική γνώση, καθώς η ιστορική κατανόηση που αποτελεί την ουσία της ιστοριογραφίας βρίσκεται στον αντίποδα της πρακτικής γνώσης. Η δουλειά του ιστορικού δεν αντιστοιχεί στις ανάγκες της κοινωνικής συνοχής ή της πολιτισμικής ταυτότητας μιας κοινωνικής ομάδας αλλά στη ιδιαίτερη λογική της ιστοριογραφίας (179). Όταν ο ιστορικός προσεγγίζει το παρελθόν, οφείλει να θέτει μέσα σε παρενθέσεις το είναι του, τις καθημερινές του αντιλήψεις, την ιδεολογία του, με την έννοια ότι μπορεί και οφείλει να τα ελέγχει στη βάση του σωστού ή του λάθους (263). Η ιστορική κατανόηση στηρίζεται σε μια δεξιοτέχνη που αποκτάται με την εκπαίδευση και καλλιεργεί προσόντα άσχετα με την φυλή, το φύλο ή την εθνότητα. Τα επιστημολογικά κριτήρια του ιστορικού πρέπει να παραμένουν ξεχωριστά από τα κοινωνικά (150). Ωστόσο, υποστηρίζει η συγγραφέας, ανάλογες επισημάνσεις δεν αναιρούν την υποκειμενικότητα του ιστορικού αλλά την μεταθέτουν σε ένα άλλο επίπεδο από αυτό που υποστηρίζει η «μεταμοντέρνα» ιστοριογραφία. Στόχος του ιστορικού είναι η «ερμηνεία των ερμηνειών» στην προοπτική της ιστορικής κατανόησης, η οποία στηρίζεται στην προσαρμογή του δικού του πλαισίου αναφοράς στο πλαίσιο αναφοράς των υποκειμένων που εξετάζει, καθώς και την επιλογή των θεωριών που του προσφέρονται ανάλογα με το ποιά απαντά καλύτερα στα ερωτήματά του και ταιριάζει στα τεκμήρια. Η κατάληξη θα είναι ένα ιστορικό έργο που θα προσφέρει μια ερμηνεία που δεν θα συμπίπτει με τις ερμηνείες των ιστορικών υποκειμένων, τα οποία ερευνά (243). Μέσα σε αυτήν την διαδικασία ο ιστορικός χρησιμοποιεί την φαντασία του και την αφαιρετική του ικανότητα για να κατανοήσει την ετερότητα της εποχής που εξετάζει, πάντα στα

Ο Χάρης Εξερτζόγλου διδάσκει Ιστορία στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

όρια που επιβάλλουν τα τεκμήρια. (255-258). Σε πολλά σημεία η συγγραφέας δείχνει να διστάζει να αποφασίσει ποιός ακριβώς έχει τον τελικό λόγο στην ερμηνευτική κατάληξη. Αν πρόκειται δηλαδή για τον ιστορικό, ο οποίος καταλήγει σε μια ερμηνεία διαφορετική από αυτήν των ιστορικών υποκειμένων και επομένως το έργο του δεν «αντανικά» το αντικειμενικό παρελθόν - θέση με την οποία καθόλου δεν θα διαφωνούσε ο Hayden White- ή αν πρόκειται για τα τεκμήρια και τις μαρτυρίες που με το βάρος τους επιβάλλουν μια συγκεκριμένη ερμηνευτική κατεύθυνση, αν όχι μια πλήρη ερμηνεία. Το λέω αυτό, διότι κανείς δεν θα διαφωνούσε γενικά με το ότι τα τεκμήρια θέτουν κάποια όρια στο τί μπορεί να πει κανείς αλλά συνήθως μια τέτοια ρήση, η οποία λειτουργεί μόνο μέσα στη γενικότητά της, χρησιμοποιείται μέσα σε μια ρητορική αποστασιοποίησης από «τον σχετικισμό της υποκειμενικότητας». Τοποθετώντας όμως αυτήν την αντίφαση στα ευρύτερα συμφραζόμενα του βιβλίου και τη γενικότερη θέση της συγγραφέως υπέρ ενός ερμηνευτικού πλουραλισμού μέσα στην ιστοριογραφία αλλά και έξω από αυτήν θα υποστήριζα ότι τελικά η συγγραφέας κινείται προς την πρώτη μάλλον παρά τη δεύτερη θέση.

Το παραπάνω σχήμα έχει το πλεονέκτημα ότι αντιμετωπίζει το ιστορούμενο παρελθόν ως μια κατασκευή του ιστορικού, μη αναγώγιμη στο παρελθόν αυτό καθαυτό. Όπως το θέτει η ίδια, «ένα παρελθόν αυτό καθαυτό, δηλαδή ένα αντικείμενο ανεξάρτητο από ένα υποκείμενο [του ιστορικού] είναι α-νόητο δηλαδή ανύπαρκτο» (240-41). Αν και η πρόταση αυτή δεν είναι καινούργια, αποτελεί μια θετική συμβολή στην κριτική του εμπειρισμού που καταδυναστεύει την ιστορική παραγωγή και την έμφαση στο τεκμήριο ως αντανάκλαση του πραγματικού και τελικό κριτή της εγκυρότητας του ιστορικού έργου. Σωστά, επιπλέον, η συγγραφέας υποστηρίζει ότι το έργο του ιστορικού δεν αποτελεί μια προσομοίωση των αντιλήψεων των ιστορικών υποκειμένων που εξετάζει. Το ιστορικό έργο οφείλει να είναι διαφορετικό από το παρελθόν όπως το βίωσαν τα ιστορικά υποκείμενα.

Όμως, κατά τη συγγραφέα, αυτή η θέση που αναγνωρίζει την πολλαπλότητα των ιστορικών ερμηνειών ως προϊόν της υποκειμενικότητας των ιστορικών δεν καταργεί κάθε κριτήριο εγκυρότητας των ιστορικών έργων ούτε την αντικειμενικότητα ως αξία. Παρότι η εγκυρότητα ενός έργου δεν θεμελιώνεται στα τεκμήρια, υπάρχει ένα σημείο αναφοράς έξω από το ιστορικό έργο που την κρίνει. Πρόκειται για το «ιστοριογραφικό πλαίσιο αναφο-

ράς» στο οποίο η κ. Ανδριάκα αναδίνει ιδιαίτερη σημασία, στο βαθμό που, όπως πιστεύει, προφυλάσσει τον ιστορικό από τις παροντικές του επιρροές. Το πλαίσιο αυτό ορίζεται σε διάφορα μέρη του βιβλίου, ως το σύνολο των αξιωματικών παραδοχών (αντικειμενικότητα, ορθολογική κρίση, τεκμηρίωση και συνεπικότητα) που πρέπει να διακρίνει το ιστορικό έργο (164), ως το σύνολο των αξιών και της εμπειρικής γνώσης, η οποία πρέπει να λαμβάνεται υπόψη, ως το διαθέσιμο σώμα θεωρίας που θέτει όρια στην ερμηνευτική ελευθερία του ιστορικού και, τελικά, ως το θεσμοποιημένο, δηλαδή αντικειμενικοποιημένο πλαίσιο μιας επιστημονικής κοινότητας ή ομάδας αναφοράς που ελέγχει τα πορίσματα της έρευνας (267- 268). Η σχέση αλληλόδρασης ιστορικού και επιστημονικής κοινότητας ελέγχει την εγκυρότητα του ιστορικού έργου και θεμελιώνει την αντικειμενικότητα του, στο βαθμό που ο ιστορικός ακολουθεί τους κανόνες του ιστοριογραφικού πλαισίου που έμαθε κατά την διάρκεια των σπουδών του.

Στο σημείο αυτό νομίζω ότι οι κλυδωνισμοί της συγγραφής καθίστανται εμφανείς. Η αναγνώριση της υποκειμενικότητας του ιστορικού συνδυάζεται με την προτροπή αυτός να θέτει σε παρενθέσεις τις αξίες του και να ελέγχει τον τρόπο, με τον οποίο «έξω-θεωρητικοί» παράγοντες «στρεβλώνουν» την προοπτική του. Πράγματι, συμφωνώ με την άποψη της ότι η ταυτότητα του ιστορικού δεν είναι συμπαγής, διότι αυτός συμμετέχει ταυτόχρονα σε πολλές θέσεις. Αλλά αυτή η διαπίστωση αναιρείται αμέσως, όταν η ίδια προβάλλει ένα κανονιστικό πρότυπο αυτοελέγχου το οποίο, βεβαίως, μπορεί να χρησιμοποιείται ρητορικά ως εκδήλωση καλών προθέσεων ήδη από τη χρυσή εποχή του ιστορισμού αλλά δεν σημαίνει τίποτε στην πράξη. Με τον τρόπο αυτό ο ιστορικός διασπάται σε δύο ιεραρχημένα μεταξύ τους μέρη, ένα επιστημονικό που ανταποκρίνεται σε ένα κανονιστικό πρότυπο και ένα άλλο στο οποίο στοιβάζονται όλες οι υπόλοιπες πλευρές του, οι ιδεολογίες και τα πάθη του.

Όπως, όμως, έχει επισημανθεί εδώ και πολύ καιρό η σχέση του ιστορικού με τις αξίες του, την ιδεολογία του κ.λπ. παραμένει ενεργή, ρευστή και πολυεπίπεδη και συγκαλύπτεται μόνο από τις ρητορικές στρατηγικές του. Δεν αναφέρομαι απλώς στο γνωστό παράδειγμα του ιστορισμού που θεμελίωσε το αξιακό πλαίσιο της αντικειμενικότητας, της αμεροληψίας κ.λπ. ως καθολικό και ιδεολογικά ουδέτερο την ίδια στιγμή που στήριζε με κάθε τρόπο τα μεροληπτικά εθνικά αφηγήματα αλλά στο σύνολο

της ιστοριογραφικής παραγωγής, συνθήκη της οποίας αποτελεί τελικά η σκοπιά ή η ιδιαίτερη ματιά όχι ενός ιδεοτύπου ιστορικού ως ιστορικού αλλά ιστορικών με φιλοδοξίες και πάθη, ιδεολογίες, προσδοκίες και αιτήματα. Ούτε είναι δυνατόν να στεγανοποιήσουμε το θεωρητικό σώμα, με το οποίο οι ιστορικοί και οι κοινωνικοί επιστήμονες επικοινωνούν μεταξύ τους και με το ακροατήριό τους ως κάτι που βρίσκεται έξω και πέρα από αυτά, απλώς και μόνον επειδή βρίσκεται στο εσωτερικό της επιστημονικής κοινότητας. Η πίστη σε ένα στεγανοποιημένο υποκείμενο, το οποίο μπορεί και οφείλει να ελέγχει συνειδητά όλες τις ιδιότητές που το προσδιορίζουν είναι προβληματική. Διότι τί σημαίνει ότι ο ιστορικός -πάντα στο αρσενικό γένος- «οφείλει να προσεγγίσει το παρελθόν και να ερμηνεύει τα ιστορικά τεκμήρια υπό την οπτική γωνία του ιστοριογραφικού πλαισίου αναφοράς και όχι του Εβραίου, του άνδρα, του αστού, του κομμουνιστή κ.λπ.» (267); Ότι οι θέσεις αυτές δεν προσδιορίζουν το πώς θα ασχοληθεί με το αντικείμενό του, ή ότι δεν προσφέρουν επαρκείς οπτικές γωνίες ερμηνείας, επειδή συνιστούν ιδεολογικές πτυχές του εαυτού; Πώς μπορούμε να στεγανοποιήσουμε τον «ιστορικό ως ιστορικό» με αυτό τον τρόπο, τοποθετημένο σε μια θέση κάπου εκεί έξω από την ιδεολογία και την πολιτική σε σχέση με τις υπόλοιπες ιδεολογικές -και εξ αυτού ατελείς- πτυχές του εαυτού του χωρίς τελικά να αναιρέσουμε την υποκειμενικότητά του αλλά και τον πλουραλισμό των ερμηνειών; Πώς είναι δυνατόν ο ιστορικός να είναι σε θέση να κατανοήσει το διαμεσολαβημένο, από ιδεολογίες, συναισθήματα, πολιτικές και προθέσεις, χαρακτήρα των τεκμηρίων του, όταν ο ίδιος θέλει να πιστεύει ότι το έργο του είναι αποκαθαρμένο από όλα αυτά; Υπάρχει πάντα μια αμοιβαιότητα ανάμεσα στο πώς προσλαμβάνει ο ιστορικός τον εαυτό του και πώς διαβάσει τα τεκμήριά του, καθώς ή δυνατότητα αναγνώρισης μιας π.χ. έμφυλης εκφοράς σε ένα τεκμήριο προϋποθέτει την προβληματοποίηση των έμφυλων σχέσεων που δεν μπορεί παρά να απορρέει από μια πολιτική ευαισθησία του ίδιου του ιστορικού και όχι απλώς από την αποδοχή μιας -μη ιδεολογικής- θεωρίας. Αυτό δεν είναι κάτι που το μαθαίνει κανείς μαζί με την αποδελτίωση και την παλαιογραφία.

Η πίστη της συγγραφής στις δυνατότητες του «ιστορικού ως ιστορικού» στηρίζεται στην λειτουργία του ιστοριογραφικού πλαισίου αναφοράς, το οποίο βοηθά τον ιστορικό να αποκαθαρεί από τα βάρη της ιδεολογίας και των προσωπικών βιωμάτων. Στόχος του ιστορικού, υποστηρίζει,

είναι να μεταγράψει τα ιστορικά κριτήρια στη μεταγλώσσα των κοινωνικών επιστημών μετατοπίζοντας το νόημα του παρελθόντος σε μια νέα γνώση ουσιαστικά διαφορετική από εκείνη των υποκειμένων που μελετά αλλά εκείνη που θα κρίνει την εγκυρότητα ενός ιστορικού έργου είναι η απρόσωπη επιστημονική κοινότητα ή η ομάδα αναφοράς στη βάση μιας συσσωρευμένης γνώσης και εμπειρίας, την οποία ήδη διαθέτει. Επομένως, ενώ η συγγραφέας αρνείται την αντικειμενική υπόσταση του παρελθόντος αυτού καθαυτού, αναζητεί ερείσματα αντικειμενικότητας στο παρόν του ιστορικού με την μορφή μιας απρόσωπης ομάδας αναφοράς, η οποία, τελικά, κρίνει την εγκυρότητα του ιστορικού έργου. Αναμφίβολα, ένα ιστορικό έργο τοποθετείται και κρίνεται μέσα σε ένα πλαίσιο που μπορεί να συνιστά κάποια μικρή ή μεγαλύτερη επιστημονική κοινότητα ή και, στην περίπτωση της ιστορίας, ένα ευρύτερο ακροατήριο. Ωστόσο, είναι υπερβολή να αποδώσουμε στο πλαίσιο αυτό τη θέση μιας υποστασιοποιημένης αυθεντίας. Η αλήθεια είναι ότι δεν υπάρχει ένα ενιαίο και συνεκτικό ιστοριογραφικό πλαίσιο αναφοράς αλλά διαφορετικά και αντίπαλα μεταξύ τους. Υπάρχουν διαφορετικές ιστορικές παραδόσεις, διαφορετικά παραδείγματα και διαφορετικές ομάδες που αξιολογούν με διαφορετικούς τρόπους την εγκυρότητα ενός έργου, ομάδες, οι οποίες ενδέχεται να μοιράζονται κάποιες παραδοχές αλλά συχνά δεν επικοινωνούν εύκολα μεταξύ τους. Η κατάσταση αυτή δεν παραπέμπει σε μια συσσωρευμένη κοινή αποδεκτή εμπειρία, ως βάση συναίνεσης για την «πρόοδο» της ιστορίας, όπως για παράδειγμα πίστευε ο Geoffrey Elton, αλλά σε πολυεπίπεδες διαφορές που δεν ανάγονται η μια στην άλλη. Αν περιοριστούμε στην κοινότητα των ιστορικών, ο ιστορικός, όταν γράφει, έχει στο μυαλό συγκεκριμένες ομάδες αναφοράς προς τις οποίες απευθύνεται και προσβλέπει και όχι γενικώς ή αποκλειστικά μια απρόσωπη επιστημονική κοινότητα. Εξάλλου, το ίδιο το κείμενο της συγγραφής μάλλον αποτελεί παράδειγμα για αυτό. Υιοθετώντας την θέση της συγγραφώς υποστασιοποιούμε το ιστοριογραφικό πλαίσιο αναφοράς στη βάση κάποιων υποτιθέμενων καθολικών και ουδέτερων αξιών και πρακτικών, κάτι που όχι μόνο δεν ισχύει στην πράξη αλλά έχει και έντονο ιδεολογικό χαρακτήρα, διότι η ίδια η αντικειμενικότητα είναι μια μορφή ιδεολογίας. Αναζητούμε, δηλαδή, την αντικειμενικότητα, την οποία έχουμε αποσυνδέσει από το ίδιο το παρελθόν σε ένα διυποκειμενικό αλλά ετερογενές σώμα που εκλαμβάνεται ως αντικειμενικό. Αν διευρύνουμε τα σημεία ανα-

φοράς του ιστορικού, δηλαδή τις κοινωνικές ομάδες στις οποίες απευθύνεται το έργο του, τότε πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι αυτές μπορεί να το οικειοποιηθούν ή να το απορρίψουν στο πλαίσιο των δικών τους παροντικών αναγκών. Ο τρόπος με τον οποίο θα κάνουν το ένα ή το άλλο, εγγράφει εν δυνάμει κάθε ιστορικό έργο στο πεδίο της δημόσιας ιστορίας είτε το επιθυμεί ο ιστορικός, που είναι και το πιθανότερο, είτε δεν το επιθυμεί.

Ενδεχομένως, η συγγραφέας θα χρειαζόταν να ξανασκεφθεί τα σημεία αυτά στη βάση μιας συζήτησης συγκεκριμένων ιστορικών και ιστορικών έργων και όχι στην βάση ιδεούπων που αντιστοιχούν σε α-ιστορικά κανονιστικά πρότυπα. Στη βάση αυτή θα ήταν δυνατόν να εξετάσει καλύτερα τους όρους παραγωγής όχι μόνο των ιστορικών έργων αλλά κυρίως της ιστορικής διαφωνίας και της υποδοχής της από την επιστημονική κοινότητα αλλά και εκτός αυτής. Η άποψη ότι τελικά η συσσωρευμένη γνώση ως σημείο ελέγχου της εγκυρότητας συνιστά μια αντικειμενικότητα μου φαίνεται ότι αποτελεί περισσότερο μια υπεκφυγή απέναντι στην διαπίστωση ότι ισχύουν διαφορετικού τύπου εγκυρότητες, οι οποίες ανάγονται σε διαφορετικά παραδείγματα που δεν επικοινωνούν οριζόντια μεταξύ τους, διότι πολύ συχνά εδράζονται σε διαφορετικές απόψεις για το τί συνιστά «αλήθεια», «πραγματικότητα» και «επιστήμη». Δεν πρόκειται απλώς για τον έλεγχο των υποσημειώσεων, την αυτονόητη υποχρέωση των ιστορικών να μην παραπλανούν τον αναγνώστη με ανακριβείς πληροφορίες, την έρευνα στο αρχείο, ή ακόμη τον, μάταιο συχνά, αγώνα ενάντια στις προκαταλήψεις τους. Αυτά όλα είναι αποδεκτά, όπως αυτά-πόδεικτο είναι και ότι η τυπική ανταπόκριση σε αυτά δεν εξασφαλίζει συναίνεση ούτε συνιστά εκέγγυο αποδοχής της ερμηνείας που προσφέρει ένα ιστορικό έργο. Εξάλλου, η τελική δοκιμασία δεν είναι τόσο η δυνατότητα των ιστορικών να επιλέξουν ανάμεσα σε μια πειστική ή μια αβάσιμη ερμηνεία- η συγγραφέας αναφέρεται σε φοιτητικές εργασίες αλλά υποθέτω ότι δεν περιορίζεται εκεί- αλλά οι όροι με τους οποίους επιλέγουν ανάμεσα σε δύο ή και περισσότερες ερμηνείες που έχουν όλα τα εκέγγυα της σοβαρής ιστορικής εργασίας (αρχεία, τεκμηρίωση, συλλογισμός κλπ). Στο επίπεδο αυτό η ρητορική υπεκφυγή ότι «όλες οι ερμηνείες δεν είναι εξίσου καλές» απλώς δεν αρκεί, διότι αν κανείς εξετάσει τα κριτήρια της επιλογής ή αν ο ιστορικός μπει στον κόπο να τα εξηγήσει, θα διαπιστώσει ότι τα επιστημονικά κριτήρια διαπλέκονται με τα πολιτικά και τα ιδεολογικά.

Τα επιχειρήματα της συγγραφώς σχετικά με τον ιστορικό και το ιστοριογραφικό πλαίσιο αναφοράς διαπερνούν και όλο το σώμα της συζήτησης με τον μεταμοντερνισμό γενικώς και τον Hayden White ειδικότερα. Στο επίπεδο αυτό ορισμένες γενικεύσεις της συγγραφώς είναι τόσο άστοχες που προκαλούν ερωτηματικά για τη γνώση του αντικείμενου. Διότι, πώς μπορεί κανείς να αντιμετωπίσει την διατύπωση ότι «οι μεταμοντέρνοι στοχαστές αλλά και αρκετοί ανθρωπολόγοι των πολιτισμικών σπουδών δεν υποστηρίζουν απλώς ότι ο ιστορικός οφείλει να καταστήσει αντικείμενο μελέτης τις κυριαρχούμενες ομάδες αλλά ισχυρίζονται ότι οφείλει να ταυτίσει την οπτική του με την ιδιαίτερη οπτική των συγκεκριμένων ομάδων, δηλαδή να υιοθετήσει τη δική τους σκοπιά προκειμένου να γράψει την ιστορική του μελέτη» (143); 'Η ότι «οι μεταμοντέρνοι στοχαστές θεωρούν ότι λύνουν το πρόβλημα [την ιεράρχηση της γνώσης της επιστήμης ως ανώτερης του κοινού νου] με το να υποστασιοποιούν τον “κοινό νου”, τη λεγόμενη “κοινή λογική”»; Έτσι, όμως, συμπεραίνει, «καταλήγουν να παραγνωρίζουν, τι ακριβώς εξαγγέλλουν προγραμματικά-τη διαφορά μέσα στην κοινωνία. Κοντολογίς, οι μεταμοντέρνοι ιστορικοί καταλήγουν να υποστηρίζουν ότι δεν υπάρχουν πολλά και διαφορετικά υποκείμενα, δηλαδή διαφορετικοί τρόποι αναφοράς στην πραγματικότητα, αλλά ένας και μοναδικός» (177). Αν μπορώ να πω κάτι είναι ότι το πρώτο είναι ανυπόστατο και το δεύτερο πέρα από κάθε λογική ακολουθία μέσα στο ίδιο το κείμενό της. Πραγματικά, δεν νομίζω ότι αδικώ την συγγραφέα επιλέγοντας αυτά τα παραθέματα, υπάρχουν και άλλα ανάλογα. Είναι απλώς ενδεικτικά της σκιαμαχίας της Ελένης Ανδριάκαινα με τον «μεταμοντερνισμό» κάτι που φαίνεται ακόμη καθαρότερα στον προσχηματικό «διάλογό» της με τον Hayden White, έναν αμερικανό ιστορικό με μια διαδρομή μισού αιώνα, ο οποίος ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το ζήτημα της ιστορικής αφήγησης και της αφηγηματικότητας. Ο White δημιούργησε μεγάλες συζητήσεις στον χώρο της ιστορίας και της λογοτεχνικής κριτικής με το βιβλίο του *Metahistory. Historical Imagination in Nineteenth Century Europe* (1973), αλλά και την πληθώρα άρθρων, πολλά από τα οποία συμπεριελήφθησαν στις συλλογές *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism* (1978), *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation* (1987) και *Figural Realism. Studies in the Mimesis Effect* (1999). Το έργο του κινείται συχνά σε ένα υψηλό επίπεδο αφαίρεσης και εκ των πραγμάτων περιέχει θολά σημεία, τα οποία έχει επισημάνει η

κριτική. Ωστόσο, η εμβληματική θέση που του έχει αποδοθεί ως εκπροσώπου του μεταμοντερνισμού στην ιστορία, στην οποία ο ίδιος δεν αισθάνεται βολικά και συχνά την απορρίπτει, είναι σε μεγάλο βαθμό προϊόν πολεμικής, στο πλαίσιο της οποίας το τί ακριβώς υποστηρίζει ο White συχνά έχει δευτερεύουσα σημασία.

Νομίζω ότι ο «διάλογος» της συγγραφής με τον «αμερικανό στοχαστή» εμπνέει σε αυτήν την κατηγορία της πολεμικής. Διότι είναι πράγματι παράδοξο να αντιμετωπίζει το έργο του στη βάση μιας μάλλον επίπεδης ανάγνωσης λίγων άρθρων του. Το ότι μας ανακοινώνει ότι η αναφορά της στο έργο του αμερικανού στοχαστή δεν θα είναι εξαντλητική και απλώς θα αναδείξει τα πλέον σημαντικά στοιχεία της προβληματικής του (190) δεν δικαιολογεί ότι του αφιερώνει σχεδόν 150 σελίδες. Εκεί λοιπόν που θα περίμενε κανείς να διαβάσει πώς η κ. Ανδριάκα να τοποθετεί το έργο του Hayden White στην ιστορικότητά του σε μια ευρύτερη και μακρόχρονη συζήτηση, ο αναγνώστης παρακολουθεί ένα ελεύθερο στοχασμό, ο οποίος κάπου ακολουθεί τον White κάπου τον χάνει, κάπου κάνει λογικά άλματα προκειμένου να παραμείνει στο πεδίο της αντιδικίας που η συγγραφέας επέλεξε. Ένδειξη αυτής της επίπεδης κατά τη γνώμη μου ανάγνωσης είναι ότι η συγγραφέας οδηγείται σε διάφορες παραναγνώσεις. Για παράδειγμα, στη σελ. 215 γράφει «οι σιωνιστές, σημειώνει ο White, υιοθέτησαν μια θεωρία σύμφωνα με την οποία το Ολοκαύτωμα ήταν αναπόφευκτο αποτέλεσμα της ζωής στη διασπορά», ενώ αυτή η άποψη ανήκει στον Vidal Naquet και ο White απλώς την παραθέτει σε εισαγωγικά. Στη σελ. 206 υποστηρίζει ότι «ο White αποδέχεται τις δέλτους της ιστορίας ως κατεξοχήν ρεαλιστικές απεικονίσεις της ιστορίας. Η πραγματικότητα δεν προσφέρεται με τη μορφή καλοφτιαγμένων ιστοριών αλλά με τη μορφή των δέλτων της ιστορίας και των χρονικών δηλαδή ως απλή διαδοχή γεγονότων χωρίς αρχή και τέλος». Αν ανατρέξει κανείς στη συγκεκριμένη αναφορά θα διαπιστώσει ότι η παραπάνω διατύπωση είναι σε ερωτηματική μορφή μαζί με μια σειρά άλλες προτάσεις σχετικά με το πρόβλημα του αν και κατά πόσον το παρελθόν μας αποκαλύπτεται ήδη μορφοποιημένο σε ιστορίες. Κατά παράδοξο τρόπο η πλήρης μετάφραση του παραθέματος υπάρχει σε υποσημείωση (238). Ή, για να αναφερθούμε σε ένα τελευταίο παράδειγμα, στη σελ. 297 η συγγραφέας αναφέρει ότι «ο White θεωρεί προβληματική την πραγματικότητα της διαφοράς, και μάλλον την απορρίπτει προκρί-

νοντας μια απόλυτη σκοπιά.. Ο White φαίνεται σαν αν αναζητά ένα τέλος, ένα νόημα προς το οποίο οδεύει η ιστορία της ιστοριογραφίας». Πώς η συγγραφέας οδηγείται σε αυτό το συμπέρασμα; Καταρχήν παραθέτοντας ένα εκτενές απόσπασμα του Keith Jenkins, «φανατικού υποστηρικτή του White», όπως υποστηρίζει η συγγραφέας, στο οποίο ο Jenkins αμφισβητεί την ύπαρξη μιας ενιαίας ιστορικής μεθόδου αφού ο κάθε ιστορικός έχει τη δική του και επισημαίνει ότι η ερμηνεία καθορίζεται από την ιδεολογία. Είναι πράγματι παράξενο πως η πολλαπλότητα των ιστορικών μεθόδων και ερμηνειών που καταγράφει ως γεγονός ο Jenkins, κάνει τη συγγραφέα να τον τοποθετήσει στην θέση κάποιου που «γυρεύει εις μάτην τον ένα και μοναδικό δρόμο που να καταλήγει στο αληθινό παρελθόν». Αλλά η έκπληξη συνεχίζεται, όταν χρησιμοποιεί τη διαπίστωση του White ότι υπήρξαν διαφορετικοί τρόποι ερμηνείας της Γαλλικής Επανάστασης για να συμπεράνει ότι αυτός, αντί να αποδέχεται τον πλουραλισμό, πασχίζει για να υπερβεί τη διαφορά μέσα στην ιστορία και τη θεωρία. Απορίας άξιον πώς η κ. Ανδριάκα να κατορθώνει να συμπέσει την ειρωνική οπτική του White σε ένα λανθάνον αίτημα κατάργησης του πλουραλισμού στις ιστορικές ερμηνείες, όταν όλοι οι επικριτές του τον κατηγορούν για το αντίθετο.

Μετά από όλα αυτά, δεν είναι καθόλου περιέργο που η συγγραφέας υποστηρίζει ότι ο Hayden White εξομιώνει την ιστορία με την λογοτεχνία και καλεί τους ιστορικούς να γίνουν μυθιστοριογράφοι, βάζοντας τους να συνδιαλέγονται με πραγματικά ιστορικά γεγονότα, η ερμηνεία των οποίων επαφίεται στην ελεύθερη δημιουργική φαντασία τους. Οι ισχυρισμοί αυτοί δεν είναι καινούργιοι, έχουν διατυπωθεί από πολλούς στο πλαίσιο της κριτικής απέναντι στον Hayden White. Ενδεχομένως θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι δεν είναι και τελειώς αβάσιμοι στο βαθμό που ο ίδιος ο White διατήρησε μια αμφίθυμη στάση απέναντι στην αφήγηση και την γνωστική της αξία. Από την άλλη πλευρά, ο White δεν υποστήριξε ποτέ ότι η ιστορία είναι λογοτεχνία, αλλά ότι η ιστορία αποτελεί έναν ειδικής μορφής λόγο που μοιράζεται με την λογοτεχνία μορφές πλοκής και τροπικότητες που παράγουν νόημα στο επίπεδο του ιστοριογραφικού έργου και εκ των πραγμάτων δεν μπορούν να περνούν απαρατήρητα από τους ιστορικούς. Από αυτήν την άποψη η θεωρία του White, όπως αποτυπώνεται στο *Metahistory*, παραπέμπει σε ένα φορμαλιστικό δοξαστικό σχήμα, για το οποίο του

έχει ασκηθεί δικαίως κριτική, το οποίο δεν έχει, όμως, καμία σχέση με την ελευθεριότητα του μυθιστοριογράφου, προς την οποία φαίνεται να πιστεύει η συγγραφέας ότι προτρέπει τους ιστορικούς. Ας σημειωθεί, επιπλέον, ότι ο White στο ίδιο έργο αναφέρεται τόσο στον συνδυασμό των τρόπων πλοκής με τους τρόπους επιχειρηματολογίας πάνω στο οποίο αντανakλάται το ηθικό/ ιδεολογικό στοιχείο του ιστορικού έργου, όσο και στην θεωρία των μεταφορικών τρόπων (μεταφορά, μετωνυμία, συνεκδοχή, ειρωνεία) που είναι διαθέσιμοι στον ιστορικό και αποτελούν τη βαθιά δομή, το μεταϊστορικό επίπεδο αποτύπωσης του στοχασμού του, το οποίο του επιτρέπει να προεικονίσει το αντικείμενο του, πριν αρχίσει να εργάζεται στο αρχείο. Στο πλαίσιο αυτό, η ποιητική στον White δεν εξαντλείται αποκλειστικά στη δημιουργικότητα και τη φαντασία του ιστορικού αλλά αφορά εξίσου και τη δομή της ιστορικής φαντασίας, επομένως και τα όρια παραγωγής του ιστοριογραφικού έργου. Στην πραγματικότητα υπάρχουν διαφορετικά υποστρώματα στη σκέψη του αμερικανού ιστορικού και διαφορετικές φάσεις του έργου του, τα οποία οφείλει κανείς να διακρίνει όταν ασχολείται με το έργο του. Αν ο White υποστήριξε κάτι με συνέπεια, είναι ότι το παρελθόν δεν εμφανίζεται μπροστά μας σε ήδη δομημένες ιστορίες και ότι, επομένως, τα ιστορικά τεκμήρια δεν είναι σε θέση να επιβάλουν από μόνα τους την αναπαράστασή τους χωρίς τη μεσολάβηση της ιστορικής φαντασίας που δίνει στο παρελθόν νόημα πολύ συνεκτικότερο από αυτό που τα ίδια τα ιστορικά υποκείμενα αντιλαμβάνονταν. Η ιστοριογραφία αποτελεί για τον White μια σύνθετη υπόθεση, η οποία εμπεριέχει επιστημολογικά και ιδεολογικά στοιχεία μη στεγανοποιημένα μεταξύ τους καθιστώντας έτσι το ζήτημα της ερμηνείας όχι μόνο, ίσως όχι κυρίως, επιστημονικό αλλά αισθητικό και πολιτικό θέμα.

Συμπερασματικά, το βιβλίο της κ. Ανδριάκα να δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται στην προσδοκία που καλλιεργεί ο τίτλος του. Παρότι η συγγραφέας διαπνέεται από καλές προθέσεις, διατυμπανίζει την πίστη της στην νομιμότητα των πολλών απόψεων και τη χρησιμότητα της ιστορικής φαντασίας και αναγνωρίζει ότι το παρελθόν, όπως ιστορείται, δεν υπάρχει αντικειμενικά έξω από τον ιστορικό που το κατασκευάζει, ταυτόχρονα συμεριζεται μεγάλο μέρος της λογικής του θετικισμού και των παραδοχών, πάνω στις οποίες αυτός θεμελιώθηκε.

Βιβλίο να θυμίζει και να προειδοποιεί

για το βιβλίο Κεντρικό Ισραηλτικό Συμβούλιο Ελλάδας, *Νέοι στη Δίνη της Κατοχικής Ελλάδας: ο Διωγμός και το Ολοκαύτωμα των Εβραίων 1943-1944*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Ιανουάριος 2008, 151 σ.

Έλλη Δρούλια

Μαρτυρίες, προσωπικές αφηγήσεις που φανερώνουν, πιστοποιούν, επιβεβαιώνουν, διηγούνται ατομικές εμπειρίες. Η σημασία τους έχει αποκτήσει ειδικό βάρος. Αποτελούν κρίσιμες πηγές άντλησης πληροφοριών, καθώς το επίκεντρο του ιστορικού ενδιαφέροντος πλησιάζει τον άνθρωπο, τις σκέψεις, τα συναισθήματά του που εντέλει αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες βραχυπρόθεσμης και μακροπρόθεσμης δράσης.

«Διηγήθηκε προς τα τέκνα σας περί τούτου και τα τέκνα σας προς τα τέκνα αυτών», παρακινεί ο τελευταίος από τους προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης, ο Ιωήλ. Αυτό ακριβώς το απόσπασμα έχει επιλεγεί και παρατίθεται εμβληματικά στην αρχή του βιβλίου (σ. 3). Οι προφορικές μαρτυρίες είναι εύθραυστες. Συγκροτούν ευαίσθητο υλικό. Διαφέρουν από τις υλικές μαρτυρίες, τα κατάλοιπα των ανθρώπινων κατασκευών, τα αρχιτεκτονήματα, τα κάθε είδους κτίσματα, δημιουργήματα. Οι πολιτισμοί που δεν βασίζονται στα γραπτά και εικονικά σύμβολα, στηρίζονται αποκλειστικά στον προφορικό λόγο. Οι πληροφορίες μεταδίδονται από στόμα σε στόμα, από γενιά σε γενιά, πατάνε στην ανθρώπινη αλυσίδα. Αν σπάσει η αλυσίδα, χάνονται κομμάτια του πολιτισμού ή μερικές φορές ολόκληρος ο πολιτισμός, για πάντα. Στην προφορική παράδοση στηριζόταν η λαϊκή παράδοση μέχρις ότου αναβαθμιστεί και

αξιολογηθεί με διαφορετικά κριτήρια. Βοηθούν και τα σύγχρονα οπτικοακουστικά μέσα ώστε να αποτυπώνεται η προφορική μαρτυρία. Οι γραπτές πηγές έχουν αντοχή στον χρόνο, παραμένουν και περιμένουν τις αναγνώσεις και τις επι-αναγνώσεις τους.

Το βιβλίο, *Νέοι στη Δίνη της Κατοχικής Ελλάδας* ξεκινά με τρεις εισαγωγές, σύντομες, λόγια γενικής θεώρησης και ευχαριστιών. Ακολουθεί ο πίνακας απωλειών του εβραϊκού πληθυσμού της Ελλάδας από το γερμανικό διωγμό. Μια σελίδα όλη και όλη (σ. 13) με αριθμούς γεμάτη με βαριά αν την σκεφτεί κανείς. Η Ελλάδα ανά περιοχές, ξεκινώντας από τον Βορά και καταλήγοντας στα νησιά, στήλες με το πριν το μετά και ποσοστά μείωσης, στοιχεία ποσοτικά. Κάθε αριθμός να αντιστοιχεί σε ανθρώπινη ζωή. Σύνολο εβραϊκού πληθυσμού πριν 77.377, 10.228 μετά, ποσοστό απώλειας 86%. Ακολουθεί Χρονολόγιο που περιλαμβάνει το σχέδιο εξόντωσης των Εβραίων στην Ευρώπη και στην Ελλάδα, 1933-1945, σε επιμέλεια Ο. Βαρών Βασάρ και Α. Μενεξιάδη (σ. 14-26). Κάδρο γενικότερο που ξεκινά με τον Χίτλερ στην γερμανική Καγκελαρία, βιβλία στην πυρά, ίδρυση στρατοπέδων συγκέντρωσης, πογκρόμ και πάει λέγοντας. Αντιστασιακές οργανώσεις στην Ελλάδα σχηματικά δοσμένες από την Ο. Βαρών Βασάρ, πριν από τον κύριο κορμό που δομείται σε τρεις ενότητες.

Κάθε ενότητα περιλαμβάνει ένα εισαγωγικό κείμενο και ακολουθούν οι μαρτυρίες συνοδευμένες από φωτογραφίες των αφηγητών. Τα πρόσωπα των ανθρώπων, τα μάτια που κοιτάνε τον φακό, τα χαμόγελα, μαζί με άλλους σε διάφορες δραστηριότητες, πορτρέτα και αλλού οι παραδοσιακές οικογενειακές πόζες αστικού περιβάλλοντος, δίνουν όψη, ταυτότητα στους αριθμούς, συγκεκριμενοποιούν. Αυτά τα πρόσωπα, μεγάλωσαν απότομα, φοβήθηκαν, κρύφτηκαν, ανέβηκαν στο βουνό, στοιβάχτηκαν στα βαγόνια για τα στρατόπεδα, σώθηκαν, διηγούνται.

Η πρώτη ενότητα τιτλοφορείται «Κατοχή-Διωγμός: παιδιά σε αναζήτηση καταφυγίου» με την εισαγωγή της Αριέλλας Ασέρ «Παιδιά στου Πολέμου αντιμέτωπα στο 'τραύμα του πραγματικού'. Μια ψυχαναλυτική προσέγγιση». Παρουσίαση και ανάλυση της ξαφνικής απώλειας, της βίωσης του διωγμού, της επιβίωσης και της σωπής. Οι μαρτυρίες των τότε παιδιών καλύπτουν κατά κανόνα ένα σαλόνι. Είναι πυκνές, περιγράφουν χωρίς δράμα τους χαμούς. Η δεύτερη ενότητα περιέχει μαρτυρίες εκείνων των Εβραίων που συμμετείχαν στην Εθνική Αντίσταση και γίνεται ανα-

φορά στην βοήθεια των ανταρτών προς τους διωκόμενους. Τα εισαγωγικά λόγια «Έλληνες Εβραίοι και η Εθνική Αντίσταση» υπογράφει ο καθηγητής Ιουδαϊκών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Σινσίντι των ΗΠΑ, Steven Bowen που έχει ασχοληθεί με την ιστορία των Εβραίων της Ελλάδας. Μνήμες νέων Εβραίων στο βουνό και μιας νοσοκόμας. «Στα Ναζιστικά Στρατόπεδα εξόντωσης; μαρτυρίες επιζώντων ομήρων» είναι η τρίτη ενότητα, την οποία προλογίζει η Οντέτ Βαρών Βασάρ «Η γενοκτονία των Ελλήνων Εβραίων από τους Ναζί». Περιγράφεται η ελληνική εβραϊκή περίπτωση της ταπείνωσης και εξόντωσης στις «πορείες θανάτου». Το ενδιαφέρον στο κείμενο είναι ότι πραγματεύεται τα ζητήματα μνήμης του σήμερα. Την δεκαετία του 1990 μόλις αρχίζουν να υπάρχουν οι πρώτες ενδείξεις αναγνώρισης των γεγονότων πρώτα από τους ίδιους τους επιζήσαντες, και στην συνέχεια στην ιστοριογραφία, την εκπαίδευση, τα μνημεία.

Οι αφηγήσεις κοριτσιών και αγοριών ακολουθούν ποικίλες διαδρομές από διάφορα μέρη της Ελλάδας. Ο χρόνος που πέρασε δικαιώνει ή όχι τις αποφάσεις των μεγάλων. Η απόσταση έχει απαντήσει στην έκβαση των πραγμάτων. Οι σχέσεις και τα αισθήματα απέναντι στους Έλληνες Χριστιανούς άλλοτε θετικά άλλοτε όχι. Μαρτυρίες ατομικές, μαρτυρίες που εντάσσονται σε μια συλλογικότητα, με όμοια, παρόμοια αλλά και διαφορετικά ανάλογα με τις συνθήκες και τις συγκυρίες.

Ο πίνακας του εξωφύλλου φιλοτεχνήμένος ειδικά για το βιβλίο από τον Αλέκο Φασιανό ξεχωρίζει για την εικαστικότητά του. Δίνει με την πρώτη ματιά το πνεύμα του περιεχομένου. Ένα κόκκινο ματωμένο, σκελετωμένο σώμα κοιτάζει κατάματα πισμένο πίσω από αγκαθερά σύρματα, ένα χρυσό αστέρι στο στήθος του καρφωμένο μπερδεύεται με τους απαγορευτικούς αιχμηρούς κόμπους, μας μαρτυρά τα μαρτύριά του. Η σύλληψη της παρουσίας των μαρτυριών με σύγχρονη αντίληψη αποτυπώνεται στο στήσιμο: ισορροπία μεταξύ κειμένων και φωτογραφιών, οι λεζάντες πολύ επεξηγηματικές, χρώματα που κάνουν διακριτή την αρχή των ενότητων. Προσφέρεται για ξεφύλλισμα και ανάγνωση.

Κυκλοφορεί και στην αγγλική γλώσσα έτσι ώστε το νερό της ιστορίας των μικροϊστοριών να βρει την μεγαλύτερη κοίτη της ελληνικής, ευρωπαϊκής και τελικά πανανθρώπινης ιστορίας. Κυκλοφορεί και σε μορφή CD- ROM.

Η παρουσίαση του βιβλίου έγινε δυο χρόνια αργότερα από την κυκλοφορία του. Την Δευτέρα 18 Ιανουαρίου 2010 το

Η Έλλη Δρούλια είναι ιστορικός.

Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος με την ευκαιρία της διεθνούς ημέρας Μνήμης του Ολοκαυτώματος που έχει οριστεί στις 27 Ιανουαρίου, οργάνωσε μια εκδήλωση που περιλάμβανε την παρουσίαση του βιβλίου και την απονομή τιμητικών μεταλλίων και του τίτλου του «Δικαίου των Εθνών» σε Έλληνες Χριστιανούς που συνέβαλαν στη διάσωση Ελλήνων Εβραίων την Κατοχή. Πραγματοποιήθηκε στην Παλαιά Βουλή και την συντόνισε ο δημοσιογράφος Γιάννης Τζαννετάκος. Προλόγισε ο Πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος Μωυσής Κωνσταντίνης και για το βιβλίο μίλησαν ο Μανώλης Γλέζος –προσωπική μαρτυρία στις μαρτυρίες–, ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Νίκος Δεμερτζής και η ιστορικός Οντέτ Βαρών Βασάρ. Η εκδήλωση έγινε στο μετα-κλίμα των απαντών εμπρησμών της φρεσκοποκαταστημένης συναγωγής των Χανίων. Συγκινητική ήταν η απονομή των μεταλλίων και του τίτλου που ακολούθησε. Οι τιμώμενοι δεν μπορούσαν να είναι παρόντες, τις διακρίσεις παρέλαβαν απόγονοί τους, συνεχιστές του αίματος, της μνήμης, των πράξεών τους.

Παρενθετικά αξίζει να γίνει αναφορά σε ένα σεμινάριο και μια μελέτη που δημοσιεύτηκε πρόσφατα και σχετίζονται άμεσα με το θέμα των μαρτυριών, της μνήμης και των τραυμάτων του Παγκόσμιου Πολέμου και ελληνικού Εμφύλιου. Η Γαλλική Σχολή Αθηνών έχει οργάνωσε σεμινάριο Ιστορίας και Ανθρωπολογίας με θέμα «Κοινωνική μνήμη και χρήσεις πρωτογενών πηγών στην ανθρωπολογική και ιστορική έρευνα», που

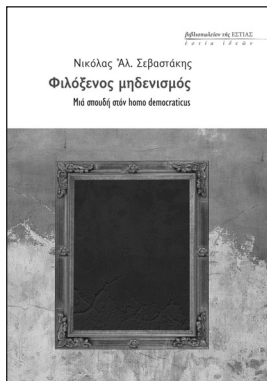
άρχισε στις 21 Ιανουαρίου 2010 και θα ολοκληρωθεί στις 3 Ιουνίου 2010. Οι συναντήσεις πραγματοποιούνται μια Πέμπτη κάθε μήνα και υπεύθυνη του σεμιναρίου είναι η Μαρία Κουρούκλη, διευθύντρια ερευνών στο CNRS/EFA. Στόχος είναι να τεθούν και να εξεταστούν ζητήματα που έχουν να κάνουν με την διαχείριση του παρελθόντος, τις αναπαραστάσεις της μνήμης, της αφήγησης και της συλλογικής μνήμης συγκριτικά, στην Ελλάδα και την Γαλλία, με τα εργαλεία έρευνας από τα οπλοστάσια της Ιστορίας και της Ανθρωπολογίας. Έχει πυκνώσει το ενδιαφέρον τόσο για τους μηχανισμούς της ανάκλησης του παρελθόντος και της μεταφοράς του στο παρόν όσο και οι συνδυαστικές προσεγγίσεις από περισσότερα από ένα επιστημονικά πεδία. Τρεις από τις έξι συναντήσεις αναφέρονται στο 1940, στην λογοτεχνία (11.3.2010), τους τόπους μνήμης (13.5.2010) και την χρήση των πηγών (3.6.2010).

Η μελέτη αποτελεί την διδακτορική διατριβή της Μαντώς Νταλιάνη-Καραμπαντζάκη, με τίτλο *Παιδιά στη δίνη του ελληνικού Εμφύλιου Πολέμου 1946-1949, σημερινοί ενήλικες: διαχρονική μελέτη για τα παιδιά που έμειναν στη φυλακή με τις κρατούμενες μητέρες τους*, που ολοκληρώθηκε το 1986, μεταφράστηκε στα ελληνικά και κυκλοφόρησε το 2009. Είναι συνέκδοση του Μουσείου Μπενάκη όπου απόκειται το υλικό της έρευνάς της, της Εταιρείας Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου (ΕΨΥΓΠΕ) που ασχολείται με την θεραπευτική αντιμετώπιση παρόμοιων περιπτώσεων και των εκδόσεων της Σχολής Ι.Μ.

Παναγιωτόπουλου. Και εδώ στον πυρήνα παιδιά θύματα του Πολέμου, η μέθοδος συνεντεύξεις-μαρτυρίες της παιδιάτρου και παιδοψυχιάτρου με σκοπό να εντοπίσει τα ψυχολογικά προβλήματα, τα ψυχολογικά τραύματα εκ των υστέρων, των παιδιών της φυλακής. Το έναυσμα δυνατό βιωματικό, η οπτική ιατρική.

Μετά από την σιωπή της παγωμένης μνήμης, του φόβου απέναντι στον ίδιο τον εαυτό αναδύεται το 1940, ένας χρόνος 70 ετών. Ακούγονται οι φωνές εκείνων των τότε νέων και σήμερα όχι πια. Είναι δυνατή η χρήση νέων προϋποθέσεων και όρων μελέτης.

Έχοντας πει για την σημασία των πορτοφόλιων και γραπτών μαρτυριών, το βιβλίο *Νέοι στη Δίνη της Κατοχικής Ελλάδας* και την παρουσίασή του θα ήθελα να αναφερθώ σε δυο σειρές, γραμμένες κάτω κάτω στην σελίδα 4, πριν από την σελίδα του τίτλου «Η έκδοση αυτή, [...], στόχο της έχει την ευαισθητοποίηση της νεολαίας σε θέματα ρατσισμού [...]». Η έκδοση, λοιπόν, απευθύνεται στους νέους και επιθυμεί όχι μόνο να τιμήσει το Ολοκαύτωμα, όχι μόνο να θυμίσει, να ανασύρει μνήμες, να λυτρώσει και να προσφέρει υλικό σύγχρονης ιστορίας αλλά επιθυμεί να λειτουργήσει και προειδοποιητικά εναντίον κάθε είδους ρατσισμού, όχι μόνον κατά του αντισημιτισμού. Και έχει ο ρατσισμός πολλές εκφράσεις. Είναι άλλωστε η πιο εύκολη λύση, μια από τις παλαιότερες συνταγές. Ίσως ο στόχος να έπρεπε να ήταν γραμμένος σε εμφανέστερο σημείο, με μεγαλύτερα γράμματα πιο εμφαντικά.

Υποσημείωση στον «Φιλόξενο μηδενισμό» του homo democraticus: η αντιπρόταση μιας ντισεο-μαρξικής διαλεκτικής

Για το βιβλίο Νικόλας Αλ. Σεβαστάκης, *Φιλόξενος μηδενισμός. Μια σπουδή στον homo democraticus*, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, 2008, 387 σ.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΙΟΥΠΚΙΟΛΗΣ

Η πολύβουη φιλολογία γύρω από τις κινητοποιήσεις του Δεκέμβρη του 2008 διακατεχόταν από μια δικαιολογημένη, κατά τα άλλα, εμμονή με τη διάγνωση των αιτίων που πυροδότησαν το κοινωνικό ξέσπασμα. Αλλά αν δούμε τα πράγματα από μια σχετική απόσταση, το αιτιολογικό ερώτημα θα πρέπει ίσως να αντιστραφεί. Η επίταση των κοινωνικο-οικονομικών ανισοτήτων είναι πλέον μια χρόνια πάθηση με αυξανόμενα θύματα. Τα ελλείμματα αντιπροσωπευτικότητας της θεσμικής πολιτικής είναι μια κοινότοπη και παγιωμένη συνθήκη. Η κοινωνική στασιμότητα, η πολιτική ασφυξία, η πολιτισμική κόπωση και οι οικονομικές απειλές έχουν διαχυθεί ως καταστάσεις και συναισθήματα στα κοινωνικά στρώματα. Εκείνο που πρέπει να εξηγηθεί, λοιπόν, δεν είναι τόσο γιατί ένα ετερόκλητο πλήθος νέων, ανέργων, μεταναστών κ.α. εκφόρτισαν βίαια τον αρνητισμό τους σε μία στιγμή της πρόσφατης ιστορίας, αλλά γιατί δεν εκδηλώνουν τις αντιθέσεις τους συχνότερα, μαζικότερα και πιο συνεταγμένα υπό το φως ενός νέου κοινωνικού οράματος.

Η πολιτική φιλοσοφική εργασία του Ν. Σεβαστάκη με τον τίτλο *Φιλόξενος μηδενισμός* οφείλει εν μέρει την πολιτική της αιχμηρότητα στο ότι προσφέρει κρίσιμα υλικά για μια απάντηση. Ο «πολιτικός μηδενισμός» με τον οποίο καταγίνεται είναι ακριβώς η εγκατάλειψη από τα πλήθη της ενεργού και παθιασμένης κατατριβής με τη δημοκρατική εκείνη πολιτική που διαπλάθει τα γενικά

Ο Αλέξανδρος Κιουπκιολής διδάσκει πολιτική θεωρία στο Πανεπιστήμιο Κύπρου.

σχήματα του κοινωνικού βίου, μεριμνά για το συλλογικό αγαθό, συνυφαίνει τα ιδιωτικά άτομα σε μια πολιτική κοινότητα και προσβλέπει στην ανύψωση του κοινωνικού σε μια ιδεώδη πολιτεία ισότητας και ελευθερίας. Η διάβρωση των πολιτικών στρατεύσεων, η έκλειψη δυναμικών διαδικασιών συγκρότησης μιας γενικής βούλησης και η εξάχνωση του μαζικού πάθους για την ισότητα και την ελευθερία είναι συστατικές πτυχές και απόρροιες μιας ευρύτερης πολιτισμικής μεταλλαγής. Πρόκειται για μια ιστορική εξέλιξη που αποδεσμεύει την κοινωνική ύπαρξη των ατόμων από ηθικοπολιτικές έννοιες και απογυμνώνει τη συλλογική ζωή από υπερβατικούς συμβολισμούς και ιδανικά. Αποχαλινώνεται έτσι ένας γενικευμένος «μηδενισμός» της αυτοεξυψούμενης ζωής, της ζωής που υφίσταται ως διαδικασία χωρίς υποκείμενο, ως γίνεσθαι απαλλαγμένο από σκοπούς και απορροφημένο στην απεριόριστη μεγέθυνση της ισχύος του». ¹ Αποθεώνεται μια οικονομία των απολαύσεων, της αυτοσυντήρησης και της δύναμης που βιώνονται ως αυτοσκοποί. Η οικονομία της εποχής μας.

Η σύγχρονη κριτική σκέψη έχει χαρτογραφήσει κομβικά σημεία των όψιμων διαστροφών της φιλελεύθερης δημοκρατίας υπό τον εννοιολογικό αστερισμό της «μεταδημοκρατίας». ² Ο νεολογισμός αυτός παραπέμπει κυρίως σε μια διαιώνιση και γεωγραφική επέκταση των τυπικών θεσμών της αντιπροσωπευτικής πολιτικής και των φιλελεύθερων δικαιωμάτων οι οποίες συνοδεύονται από μια συρρίκνωση της πραγματικής επιρροής των λαϊκών πλειοψηφιών στη χάραξη της πολιτικής. Ορόσημα αυτής της ιστορικής μεταστροφής είναι η κεντρώα μετατόπιση της ιστορικής σοσιαλδημοκρατίας και η εδραίωση μιας σοσιαλφιλελεύθερης συναίνεσης των κομμάτων εξουσίας γύρω από τις βασικές συνεταγμένες κάθε «χρηστής διακυβέρνησης» (πλειοδοσία υπέρ της «ελευθέρης» αγοράς, συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας, περιορισμός της αναδιανομής του πλούτου, έμφαση σε θέματα «ασφάλειας», τάξης και ελέγχου κ.α.). Το μεταδημοκρατικό σκηνικό χρωματίζεται επίσης έντονα από την απομαζικοποίηση των κομματικών και συνδικαλιστικών οργανώσεων, την υπερμεγέθυνση της επικοινωνιακής-μιντιακής οθόνης της πολιτικής και τη διασπορά συναισθημάτων απάθειας και κυνισμού στις μάζες. Οι πολίτες ψαλιδίζουν τις προσδοκίες τους από την πολιτική και υιοθετούν χαλαρές μορφές ταύτισης με τα κόμματα, αν δεν διολισθαίνουν στην πλήρη αποχή και αδιαφορία για τα πολιτικά. Παρότι ο ορίζοντάς της είναι ευρύτερος, η εργασία του Σεβαστάκη συντείνει καίρια στην εμβάθυνση της εν λόγω προβληματικής γιατί εγκύπτει στο πεδίο της συγκρότησης της υποκειμενικότητας όπως αυτή συνδιαπλέκεται με τα δίκτυα εξουσίας. Διαλαμβάνει, με άλλα λόγια, τα ήθη, τις αξίες, την κοσμοαντίληψη και την ψυχική οικονομία των απο-

λαύσεων του μεταπολιτικού δήμου, συμπληρώνοντας κενά στη συναφή θεωρητική γραμματεία, η οποία τείνει να επικεντρώνει στη θεσμική-αντιπροσωπευτική σκηνή των μεταδημοκρατικών καθεστώτων.

Οι ακτίνες φωτός που ρίχνει ο Φιλόξενος μηδενισμός στα κίνητρα και το πνεύμα του homo democraticus βοηθούν στο να κατανοηθεί η συνέργεια του κυνικού πολίτη-θεατή με τις καθηλώσεις της διαχειριστικής διακυβέρνησης. Αυτός ο αναλυτικός φακός εκπέμπει έναν ριζοσπαστικό δημοκρατισμό στον τρόπο που προσεγγίζει την αποτελμάτωση των υπαρκτών δημοκρατιών. Γιατί αναζητεί την καρδιά του προβλήματος στο καταρχήν πολιτικό υποκείμενο μιας δημοκρατικής πολιτείας, δηλαδή τον δήμο, τους απλούς πολίτες, πέρα από τους θεσμικούς φορείς οργάνωσης, διαμεσολάβησης και διοίκησής του. Και παρά τον αντι-νιτσεισμό της πολιτικής της φιλοσοφίας και την απουσία μιας ρητά φουκωικής ανάλυσης, η πραγματεία του Σεβαστάκη συνεχεί καθαρά με την ερμηνευτική της εξουσίας που επεξεργάστηκε ο Μ. Φουκώ. Διεισδύει γενεαλογικά στην υποκειμενικότητα του ατόμου-πολίτη στις δημοκρατίες της όψιμης νεωτερικότητας. Ξεδιαλύει συστηματικά τα νήματα που τη συνάπτουν με τις ιδιότυπα δίκτυα εξουσίας των φιλελεύθερων καθεστώτων της εποχής μας. Ανεξάρτητα από τις ειδικότερες διαγνώσεις και συναγωγές του, αυτό το διάβημα κριτικής ανάλυσης θα πρέπει να εκτιμηθεί από όλους όσους συμφωνούν ότι οι κοινωνικοί κόσμοι και ιδιαίτερα τα πολιτικά μορφώματα δεν κατανοούνται πλήρως ως αντικειμενικά συστήματα που διέπονται από (περισσότερο ή λιγότερο περίπλοκες) μηχανικές νομοτέλειες. Αν οι δράσεις των κοινωνικών υποκειμένων μετέχουν καθοριστικά στην ύφανση των κοινωνικών-πολιτικών αρθρώσεων, η αναψηλάφηση των δομών εξουσίας που επηρεάζουν την έκβαση της δράσης και η διερεύνηση των έξεων, των προκαταλήψεων και των παθών των υποκειμένων μας εισάγουν σε έναν κεντρικό στίβο αιτιώδους διαμόρφωσης της ιστορικής πραγματικότητας.

Στο εγχείρημα αυτό ανατομίας του homo democraticus ως μεταπολιτικού υποκειμένου ο Σεβαστάκης επιστρατεύει ως οδηγούς δύο διανοητές της νεωτερικότητας με οξύτατους πολιτισμικούς και πολιτικούς αισθητήρες, τον Τοκβίλ και τον Νίτσε. Με τη συνδρομή του Τοκβίλ ακτινογραφούμε την πρώτη μείζονα συνιστώσα του δημοκρατικού «νεομηδενιστή»: τον μετριοπαθή ατομικιστή, το ωφελιμιστικό *individuum* που προτάσσει την εξασφάλιση ατομικών απολαύσεων και κερδών. Καθώς το «πάθος της ισότητας» επενδύεται στη διατήρηση και την επαύξηση ατομικών μερίδων ευζωίας σε επαγγελματικές, οικιακές και άλλες κοινωνικές μικροκλίμακες, ατονεί σταδιακά το ενδιαφέρον για τις συλλογικές υποθέσεις και τα μεγάλα ιστορικά έργα.³ Η γενίκευση της

λογικής των ιδιωτικών συμφερόντων βαίνει παράλληλα εξαρχής με την ανάπτυξη ενός θεμελιώδους πολιτικού όρου της, της κυβερνητικής εξουσίας που πολιτεύεται ως ήπιος, φιλικός κηδεμόνας των νοικοκυραίων-ηδονιστών. Ο κρατικός επιστάτης διασφαλίζει κυρίως τη συναρμογή και τη λειτουργικότητα των κοινωνικών διαδράσεων, διευκολύνοντας την ειρηνική ευμάρεια του «περιπετειώδους πλήθους».⁴

Στα τοπία της ύστερης νεωτερικότητας και της μεταπολιτικής της, μετά την καθίζηση των μεγάλων σχεδίων κοινωνικής επανίδρυσης, η πρώτη, και παλιότερη, εκδοχή του σύγχρονου δημοκρατικού ανθρώπου έρχεται να διαπλεχθεί μέχρι συγχωνεύσεως με το διονυσιακό πνεύμα του νιτσεικού υπερανθρώπου, ο οποίος αποκηρύσσει κάθε πολιτική ή άλλη μεταφυσική για να συντονιστεί με το παιχνίδι των παθών και των ενεργειών της «αθώας» ζωής. Ο Νίτσε μιλάει άμεσα στη σύγχρονη ιστορική συνθήκη γιατί στοχάζεται την «οικονομία της ζωής» ως οιονεί άναρχης και άπειρης συνδυαστικής δράσεων, αισθημάτων και δυνάμεων χωρίς απώτερους σκοπούς, νοηματική συνοχή και δεοντολογικές δεσμεύσεις. Κηρύσσει έτσι μια βιοσοφία που αποτάσσεται τις «υπερβατικές» και συλλογικές στοχεύσεις, μαζί με τις μονολογικές ουτοπίες του μέλλοντος, για να υποδεχθεί ένα παρόν πληθωρικών διαφορών και να εξάρει μια ηθική ανάτασης των δημιουργικών ορμών της ζωής.⁵ Οραματίζεται έναν κόσμο απελευθερωμένης κίνησης, αλλαγών και διαρκών «εξεγέρσεων» χωρίς μεγάλες επαναστάσεις που θα εγκαθίδρυναν καταπιεστικές ενότητες σκοπών. Ο ανώτερος, μεταλλαγμένος άνθρωπος του Νίτσε διαρρηγγύνει τα δεσμά των ουσιοκρατικών παγιώσεων και των μοναδικών αληθειών. Συνυφαίνει μια ηθική ατομικής ανεξαρτησίας από κοινωνικές συμβάσεις ή δογματικές αγκυλώσεις με μια οιονεί καλλιτεχνική τέχνη «αυτοδημιουργίας». Πειραματίζεται με πολλαπλά ύψη ζωής, ακροβατεί σε οριακές καταστάσεις, αναδέχεται και επιτείνει τα ενεργειακά κύματα του χαοτικού πλούτου της ζωής για να υπερβεί τις ιστορικές περιχαράκώσεις και να απολαύσει μια οργιαστική αυτοανάπτυξη του βίου.

Αν οι ροές του νιτσεικού διονυσιασμού έχουν διαποτίσει τη μαζική κουλτούρα των καιρών μας, αυτό δεν σημαίνει φυσικά ότι ο «υπεράνθρωπος» είναι το άτομο της ύστερης φιλελεύθερης δημοκρατίας. Ο Σεβαστάκης τον ταυτίζει κυρίως με τη νεοαριστοκρατική πρωτοπορία του παγκοσμιοποιημένου, δικτυακού κόσμου, η οποία, σύμφωνα με τα όνειρα του ίδιου του Νίτσε, πατάει στις πλάτες του παγκόσμιου πληθειακού πλήθους που τη συντηρεί και της επιτρέπει να παίζει τα πολυτελή παιχνίδια της αυτοεξυψούμενης ζωής. Η αγέλη των πολλών αρκείται στα μέτρια μερίσματα ευτυχίας του τοκβιλιανού ατομικιστή ή προσβλέπει σε αυτά. Εμφορεύεται περισσό-

τερο από έναν παθητικό μηδενισμό κόπωσης, απάθειας και συναισθημάτων ήττας ή από έναν ενεργητικό μηδενισμό «ευφορικού αποπροσανατολισμού».⁶ Ο παθητικός μηδενισμός της μεταμοντέρνας αριστοκρατίας, από την άλλη, εκδηλώνεται με μια πιο πειραματική στροφή στον εαυτό, μια ησυχαστική μέριμνα για τη σωματική ευεξία, την ψυχική ισορροπία, την χαλάρωση μέσα από ποικίλες οδούς διαφυγής, μια νέα «ζεν» πνευματικότητα.⁷ Η ενεργητική εκδοχή του μηδενισμού των νέων ελίτ αναφαίνεται σε βιώματα επιτάχυνσης του χρόνου και πύκνωσης του χώρου, σε πρακτικές κυριαρχικού τηλεχειρισμού των πραγμάτων, σε εικονικές cyborg μεταλλάξεις και ακραία αθλήματα διακινδύνευσης, στην εντατική αξιοποίηση ηλεκτρονικών κωδίκων. Με αυτά κινητοποιούνται οι σύγχρονοι τεχνο-κοινωνικοί μηχανισμοί για την προώθηση της ζωής σε νέα υψίπεδα ισχύος και αυτοκατάφασης.⁸

Σημείο σύγκλισης όλων των εκφορών του νεομηδενισμού είναι η απεμπόληση της διερώτησης για τη σχέση της ιστορικής ολότητας με την αλήθεια και τα απώτερα νοήματα_ η παραίτηση από την κριτική των σχέσεων εξουσίας από μια σκοπιά καθολικής ισότητας και ελευθερίας_ η απουσία μιας συλλογικής πράξης που θα αρνούταν την πραγματικότητα ως έχει και θα εργαζόταν για έναν ευρύτερο ιστορικό μετασχηματισμό.⁹ Η υβριδική σύμφυση του μετριοπαθούς καταναλωτικού ατομισμού και της πειραματικής-αντιμεταφυσικής βιοσοφίας αναγορεύεται σε βασική ορίζουσα της μεταϊστορικής μας κατάστασης όπου η κινητικότητα των διαρκών αλλαγών δεν συμποσούται σε γενικότερες ανατροπές της καταναλωτικής δημοκρατίας και της αγοράς των επιθυμιών.¹⁰

Τούτη, λοιπόν, η ανακατασκευή του μετα-δημοκρατικού υποκειμένου είναι πολιτικά κρίσιμη στον βαθμό που στρέφει τις κεραίες της κριτικής σκέψης και πράξης προς τις πολιτισμικές προκείμενες της δράσης (ή της αδράνειας) και την ψυχικοκοινωνική οικονομία της απόλαυσης. Οι συντεταγμένες αυτές αναδεικνύονται σε στρατηγικά πεδία παρέμβασης, η παράκαμψη των οποίων θα ήταν σήμερα η κατεξοχήν συνταγή αποτυχίας για τις πρακτικές επιδιώξεις της εξισωτικής χειραφέτησης. Εξίσου εύστοχη και παραγωγική είναι η σκιαγράφηση της δομής των σύγχρονων εξουσιών που αποδεικνύονται συνάλληλες και συμπληρωματικές με τις ποιότητες του υποκειμένου. Ο κυβερνητικός κηδεμόνας είναι ένα πλέγμα διαχειριστικών δικτύων και επιτελείων «αποτελεσματικής ηγεσίας». Θεραπεύει διαχειριστικά την οικονομία των επιθυμιών και των αναπτυξιακών αυτοσκοπών, απωθεί τις όποιες βλέψεις διαλεκτικής άρνησης της κρατούσας τάξης και δεν διακονεί ευρύτερα, ολοποιητικά σχέδια. Μετεωρίζεται έτσι «μεταξύ της αναρχικής υπερχειλίσης των συμφερόντων και της επιχειρησιακής λειτουργικότητας των κυβερνητικών δικτύων».¹¹ Η προβολή του ήπιου πατερναλιστι-

κού προσώπου της σύγχρονης διακυβέρνησης καταγράφει μεταλλαγές της κρατικής και καπιταλιστικής κυριαρχίας που διαφεύγουν από νεωτερικές προεργονείες της εξουσίας ως συγκεντρωτικής, αρραγούς, εξωτερικής και βίαια καταπιεστικής. Καθώς φωταγωγεί ταυτόχρονα τη σύμφυση και τη συνενοχή υποκειμένων και εξουσιών, κατά το πνεύμα της φουκωικής ανάγνωσης της εξουσίας, η εξεικόνιση αυτή τροφοδοτεί τον αναστοχασμό των κριτικών της επιτακτικής ισχύος, οι οποίες δεν θα πρέπει απλώς να εκλεπτύνουν τις ερμηνευτικές και πολιτικές τους στρατηγικές, αλλά και να εξιχνιάσουν τις εξουσιαστικές διαπλοκές των υποκειμένων της αντίστασης.

Για τους σκοπούς της ισοελευθερίας, πολύτιμη είναι επίσης η ανάδειξη των ισχυρών εντάσεων μεταξύ ηδονής, ασφάλειας και ελευθερίας. Η κατοχύρωση των απολαύσεων δεν σφυρηλατεί απλώς υλικά και ψυχικά δεσμά. Υποσκάπτει την τόλμη της διακινδύνευσης που απαιτεί η πολιτική βούληση για κοινωνικές αλλαγές. Εξίσου αξιοπρόσεκτοι είναι και οι ιδεολογικοί σύνδεσμοι που ανασκάπτει ο Σεβαστάκης ανάμεσα στην αντι-μεταφυσική του «αθώου γίνεσθαι» χωρίς υψηλές αλήθειες και συλλογικές στρατεύσεις, τον νιτσεϊκό βιταλισμό που αποχαλινώνει τις πολύμορφες ορμές της ζωής, την ελευθεριακή ηθική της «εφεύρεσης του εαυτού», τη μεταμοντέρνα εξύμνηση των διαφορών και τις όψιμες καπιταλιστικές δημοκρατίες που παραγκωνίζουν και αποδομούν τα αιτήματα της εξισωτικής χειραφέτησης.

Από το σημείο αυτό, ωστόσο, μπορεί να αφορμηθεί κανείς για να ξεδιπλώσει τα διλήμματα και τις αμφισημίες μιας ευρύτερης διανοητικής και πολιτικής πολεμικής ενάντια στον φιλελεύθερο δημοκρατικό ατομικισμό, τον μεταμοντέρνο πλουραλισμό, τον πολυπολιτισμικό «σεβασμό των διαφορών», τις εναλλακτικές χειρονομίες της «αντικουλτούρας» και τις φιλελεύθερες φοβίες του ολοκληρωτισμού της αλήθειας. Γιατί ο Φιλόξενος μηδενισμός του Σεβαστάκη παραλλάσσει μια κοινή θεματική που έχει βρει τα τελευταία χρόνια ευφραδείς εκφραστές στα πρόσωπα, μεταξύ άλλων, των Fr. Jameson, S. Zizek και A. Badiou.¹² Παρά τις αποκλίσεις στην επιχειρηματολογία και τα ενδιαφέροντά τους, οι πρεσβευτές αυτής της κριτικής θεώρησης συμμερίζονται μια κεντρική υποψία. Η όψιμη νεωτερική «ηθική της διαφοράς», με όλες τις παραπάνω διακλαδώσεις, συμπλέει με την ηγεμονική τάξη πραγμάτων του όψιμου καπιταλισμού και την υπηρετεί γιατί διαβρώνει ή αποτρέπει μια συλλογική στράτευση σε άλλες «καθολικές» αλήθειες ισότητας και ελευθερίας, πέρα από τη φιλελεύθερη-αντιπροσωπευτική αρχή του κεφαλαίου. Το παράδοξο είναι πως, παρότι επικαλείται ένα διαλεκτικό τρόπο σκέψης,¹³ αυτό το αριστερόστροφο ρεύμα κωλαίνει ακριβώς, κατά τη γνώμη μου, στο βαθμό που αδυνατεί να διακρίνει λεπτές αποχρώσεις, δημιουργικές

αντιφάσεις και ευκαιρίες, δυναμικές εντάσεις, γέφυρες διαμεσολάβησης και δυνατότητες πολιτικής μετουσίωσης στα αντικείμενα και τα πεδία που βάζει στο στόχαστρό του. Θα αρκεστούμε στο επιχείρημα του Φιλόξενου μηδενισμού, αλλά οι προτάσεις που ακολουθούν θα μπορούσαν να βρουν εφαρμογή και στα συγγενή του κριτικά διαβήματα.

Το ξετύλιγμα των δεσμών που συνεχούν το ειρωνικό και αισθητικό ήθος της πειραματικής αυτοδημιουργίας με τη σύγχρονη πολιτική παραίτηση είναι αρκετά εύγλωττο και πειστικό. Αλλά αυτό το «νιτσεικό» άτομο με τις σκεπτικιστικές διαθέσεις απέναντι στις κοινωνικές συμβάσεις και τις μεγάλες αλήθειες, με την κλίση στην εναλλαγή ταυτοτήτων και την έκσταση των δημιουργικών υπερβάσεων, είναι αλήθεια απλώς ένα προϊόν της συγχώνευσης των σύγχρονων τεχνο-οικονομικών δυναμικών και των φιλοσοφικών ή πολιτισμικών ροπών της νεωτερικότητας; Γιατί το συναντούμε ήδη στην αριστουργηματική απεικόνιση του δημοκρατικού πολιτεύματος και του δημοκρατικού ανθρώπου που φιλοτεχνεί ο Πλάτωνας στην *Πολιτεία*.¹⁴ Σε μια πόλη μεστή «ελευθερίας και παρρησίας», όπου το οποιοδήποτε άτομο μπορεί να κάνει ό,τι θέλει, «κατασκευάζει» ο καθένας τον δικό του βίο.¹⁵ Κατά τον Πλάτωνα, η καθολίκευση της ελευθερίας επιφέρει τη χαλάρωση όχι μόνο των εξουσιαστικών σχέσεων αλλά και των επιτακτικών κοινωνικών αρχών. Παράλληλα, η ισονομία προκαλεί μια αναστάτωση, αν όχι εξάλειψη, των παραδοσιακών ιεραρχιών.¹⁶ Η ισόνομη ελευθερία επιτρέπει σε όλα τα άτομα ανεξαιρέτως (μέχρι και στα ζώα!) να αποδεσμεύονται από τις κατεστημένες ή τις «αντικειμενικές» τάξεις των αληθειών, των ηθών και των κοινωνικών δεσμών, να ανατρέπουν και να «ανακατεύουν» αυτές τις τάξεις. Η ρήξη με τις κανονικότητες της κοινωνίας και τις ταυτοτικές έξεις του εαυτού, η δυνατότητα εσωτερικών και εξωτερικών μεταστροφών κατά την προαίρεση των ατόμων, η απελευθέρωση των επιθυμιών και της φαντασίας δεν είναι συμψηφί στοιχεία του αυτοπροσδιορισμού των προσώπων που επαγγέλλεται ένα καθεστώς ελευθερίας, όσο κι αν θα πρέπει να ελέγχονται από συλλογικές μέριμνες; Και πέρα από σημάδια νιτσεικού ή μεταμοντέρνου μηδενισμού, το «ειρωνικό» πνεύμα του σκεπτικισμού απέναντι στις καθιερωμένες αλήθειες και η έμπρακτη αμφισβήτηση των ορθοδοξιών δεν είναι εγγενή συστατικά του πολιτικού ήθους της δημοκρατίας ως ενός αναστοχαστικού πολιτεύματος στο οποίο οι κατεστημένοι νόμοι και το ίδιο το νόημα της δικαιοσύνης υπόκεινται σε διηγετική επερώτηση και αναθεώρηση από το κυρίαρχο σώμα των πολιτών (που εκφράζει μέσα από τούτη ακριβώς τη διαδικασία την κυριαρχία του);

Από τη σκοπιά αυτή, η προαγωγή της εξισωτικής αυτονομίας στις ημέρες μας θα επέβαλλε όχι την αναίρε-

ση ή την ασφυκτική οριοθέτηση της «ειρωνικής-αισθητικής» αυτοδιαμόρφωσης των ατόμων αλλά την κατάλληλη (ανα)παισίωσή της. Θα απαιτούσε, δηλαδή, την κατά το δυνατό αποσυγκόλλησή της από τον καταναλωτικό ηδονισμό και τη σύζευξή της με μια εξισωτική έγνοια και προοπτική, όπου η αναστοχαστική «αυτοεπινόηση» του καθενός συντείνει στην ανάλογη ελευθερία όλων και χαλιναγωγείται προς αμοιβαίο όφελος.¹⁷ Αυτό είναι ένα από τα κύρια τυφλά σημεία της πολεμικής κατά της -ύστερης φιλελεύθερης, νιτσεικής και μεταμοντέρνας- ηθικής της διαφοράς.

Όσοι διακηρύσσουν ότι το αισθητικό αυτό ήθος ενσαρκώνεται σήμερα στην ιστορική πραγματικότητα ή ότι μπορεί να πραγματωθεί στις παρούσες ιστορικές συνθήκες χωρίς ριζικές ανατροπές δεν αποσιωπούν μόνο τις τραγικές ανισότητες και άλλους κοινωνικούς φραγμούς που αποκλείουν την ουσιαστική εξάπλωση μιας ελευθεριάζουσας και αντιμεταφυσικής ηθικής της διαφοράς. Παρακάμπτουν επίσης την προφανή ένσταση ότι η εποχή μας δεν είναι αντιμεταφυσική και δεν έχει διαλύσει τις οικουμενικές αλήθειες αφήνοντας ελεύθερο το πεδίο για μια αχαλίνωτη εκδίπλωση των ετεροτήτων. Κι αυτό όχι απλώς γιατί επιβιώνουν διαφόρων μορφών θρησκευτικοί, εθνικοί κ.α. φονταμενταλισμοί αλλά και γιατί ο σημερινός «πλούτος των διαφορών» είναι αντικειμενικά υποταγμένος σε μια οικουμενική συνθήκη, την πλανητική αρχή του κεφαλαίου. Πράγματι, λοιπόν, η διαφήμιση ενός ατομικιστικού πειραματικού ηδονισμού σε βάρος συλλογικών συσπειρώσεων, ο μεταμοντέρνος σκεπτικισμός προς τις μεγάλες αλήθειες και ο πολυπολιτισμικός «σεβασμός των διαφορών» που θα ήθελε να αποσοβήσει ριζικούς ανταγωνισμούς, λειτουργούν στο συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο υπέρ της αναπαραγωγής μιας οικουμενικής ηγεμονίας. Αλλά η ιδεολογική αυτή λειτουργία από μόνη της δεν αποδεικνύει τίποτε για την ενδεχόμενη σημασία και δυναμική των ίδιων στάσεων και αντιλήψεων σε ένα διαφορετικό σύστημα σχέσεων. Η σημερινή καταδίκη τους από μια ριζοσπαστική οπτική βασίζεται μάλλον στην ίδια απόκρυψη που προϋποθέτει η φιλελεύθερη υμνολόγησή τους στον σύγχρονο κόσμο: παραγνωρίζει τις συντεταγμένες αυτού του ιστορικού σύμπαντος που προσδιορίζουν την ιδιαίτερη αξία των ποικίλων πολιτισμικών και ηθο-πολιτικών στοιχείων.

Η εμβάθυνση και αναδιάρθρωση ενός σκεπτικιστικού και δημιουργικού πλουραλισμού, αντί για την αποκήρυξη και καταπολέμησή του, έχει τρεις αξιακές αιχμές και μια πραγματιστική σημασία για τις προοπτικές της συλλογικής ελευθερίας. Η πρώτη αξιακή πτυχή αφορά την ανάταση της ελευθερίας σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο, η οποία, όπως μόλις υποστηρίξαμε, υποδαυλίζεται από μια ουσιαστικότερη καλλιέργεια της αναστοχαστικής αμφι-

σβήτησης, τον απεγκλωβισμό από κλειστές ταυτότητες, την αυξημένη δυνατότητα πειραματισμού και πραγμάτωσης των παραγωγικών ικανοτήτων των δρώντων.

Η δεύτερη αξιακή αιχμή συνδέεται με την (όχι απολύτως άδικο) δυσφημισμένη μεταμοντέρνα «ανεκτικότητα», τον πολυπολιτισμικό φιλελευθερισμό, τη μέριμνα για τον «άλλο» και τα δικαιώματά του. Χαρακτηριστικό και ευπρόσωπο είναι εδώ το παράδειγμα της ηθικής του αγωνιστικού σεβασμού -της κριτικής απόκρισης στη διαφορά και του ενδιαφέροντος για την πλήθυνση των ετεροτήτων- την οποία συστήνει ο μετα-νιτσεϊκός William Connolly.¹⁸ Η εν λόγω ηθική αντλεί έμπνευση και ενέργεια από μια αμφίπλευρη στάση προς την ταυτότητα. Ταλανίζει την πρόσδεση σε επιμέρους αντιλήψεις, πρακτικές και στοχεύσεις με δόσεις αμφιβολίας που αναγνωρίζουν ότι οι δικές μας αξίες και παραδοχές δεν έχουν καμία απόλυτη εγκυρότητα -και συνεπώς ότι δεν δικαιούμαστε να προγράψουμε διαφορετικές κλίσεις και κοσμοθεωρίες ως ασφαλώς εσφαλμένες ή νοσηρές παρεκκλίσεις. Μια τέτοια εκλεπτυσμένη, φιλελεύθερη μεγαλοθυμία προς τις ετερότητες, η οποία προϋποθέτει τη χαλάρωση των δογματισμών, θα είναι εκ των ων ουκ άνευ σε έναν άλλο κόσμο που θα δεξιώνεται καλύτερα την ελευθερία όλων να αυτοπροσδιορίζονται και να διαφοροποιούνται. Αλλά είναι σκόπιμη και επιθυμητή και κατά την πολιτική διαδρομή που θα μας οδηγήσει εκεί. Πώς αλλιώς θα μπορούσαμε να οικοδομήσουμε σήμερα εθνικές και υπερεθνικές συμπαράταξεις που θα αγωνιστούν για ένα κοινό πρόταγμα οικουμενικής ισότητας και ελευθερίας αν δεν προκρίνουμε σχήματα σκέψης και διαγωγής που θα μας επιτρέψουν να επικοινωνήσουμε μέσα και πέρα από τις πολλαπλασιαζόμενες διαφορές μας στις πολιτικές θέσεις, τις εμπειρικές κατανοήσεις και τις αξιολογίες; Η απόλυτη πίστη στην (πολιτική, θρησκευτική, σεξουαλική, ηθική) Αλήθεια του καθενός χωρίζει, διασπά, ενίοτε και σκοτώνει. Η μεταμοντέρνα ευελιξία, η πλουραλιστική συμπάθεια και ανεκτικότητα μπορούν ίσως να μας ενώσουν -όχι για να αποφύγουμε τους ανταγωνισμούς και να διασώσουμε την εταιρική οικουμένη της αγοράς, αλλά για να συνθέσουμε μια αντι-ηγεμονική συμμαχία των πολλών.

Η τρίτη αξιακή συμβολή αναφέρεται στην αποσόβηση των παρεκτροπών του ολοκληρωτισμού με την υιοθέτηση μιας πιο «ειρωνικής» και προβληματισμένης σχέσης προς κάθε Αλήθεια. Ο Žižek, ο Badiou και ο Σεβαστάκης¹⁹ δικαίως αποκρούουν τον φιλελεύθερο εκβιασμό που επιστρατεύει τους μπαμπούλες του ναζισμού και του σταλινισμού για να εξορκίσει δυναμικές συλλογικές στρατεύσεις σε μεγάλα «ουτοπικά» σχέδια, σε κοινωνικούς μετασχηματισμούς με βάθος και έκταση. Ο κόσμος του ύστερου νεωτερικού καπιταλισμού δεν είναι απαλλαγμένος από μικρούς και μεγάλους ολοκληρωτισμούς, όπως η

πλανητική εξουσία της αγοραίας αξίας. Και για να ανατραπούν αυτοί οι ολοκληρωτισμοί απαιτείται πράγματι μαζική πολιτική συστράτευση και προσήλωση σε τολμηρά προγράμματα με αντι-ηγεμονικές βλέψεις. Δικαιολογείται, όμως, έτσι μια σχετική αδιαφορία για την πολιτική ιστορία του εικοστού αιώνα, μια απώθηση του κλονισμού των βεβαιοτήτων για την αλήθεια και το μέλλον της ανθρωπότητας, και μια αμεριμνησία για τους κινδύνους που ενέχει η παθιασμένη προσκόλληση σε ποικίλες δόξες; Σε αντίθεση με τον Žižek, ο Badiou και ο Σεβαστάκης δεν αγνοούν απλώς τα συναφή ζητήματα.²⁰ Αλλά δεν τους δίνουν μάλλον τη δέουσα προσοχή και δεν αναζητούν συστηματικά ένα άλλο ήθος σύνδεσης με τις πεποιθήσεις και τους στόχους του υποκειμένου που θα μείωνε τις πιθανότητες φανατικών και τυραννικών παρεκκλίσεων. Οι τρόποι με τους οποίους εννοούμε την «αλήθεια» και αγκαλιάζουμε τα αντικείμενα της πίστης μας δεν καθορίζουν μόνο το ενδεχόμενο ακραίων εκφυλισμών και υπερβολών αλλά παράγουν άμεσα καθημερινές πολιτικές σχέσεις, για παράδειγμα, κάθετες ιεραρχίες μεταξύ ειδημόνων καθοδηγητών και λιγότερο πεφωτισμένων οπαδών. Η πολιτική της αλήθειας πρέπει να αποτελεί θεμελιώδη μέριμνα για κάθε ριζοσπαστικό εγχείρημα σήμερα γιατί έτσι επιτάσσει όχι ο φιλελεύθερος εκβιασμός ή το μεταμοντέρνο *Zeitgeist* αλλά η ίδια η υπόθεση της ισότητας και της ελευθερίας.

Και καταλήγουμε στο τέταρτο και τελευταίο σημείο, εκεί όπου η διαλεκτική διασταυρώνεται με τον πολιτικό πραγματισμό. Αν οι ποικίλες υβριδικές προσμειξεις του φιλελεύθερου ατομικιστή-ηδονιστή και του ειρωνικού εστέτ-πειραματιστή είναι ο ανθρωπολογικός νόμος της εποχής μας· αν ένα ομοειδές πνεύμα ηδονισμού, πολυφωνικού πειραματισμού, ελευθεριακής αποκήρυξης των μεγάλων αληθειών, των ιεραρχιών και των συγκεντρωτισμών διαπερνά και τις όποιες κινηματικές αντιστάσεις των καιρών μας²¹ και αν δεν προσδοκά κανείς απλώς το θαυματουργό Συμβάν μιας άρδην μεταβολής εκ του μηδενός, τότε πώς θα μπορούσαμε να εργαστούμε σήμερα για μια πλατιά αναθέρμανση της πολιτικής της χειραφέτησης; Μια ιστορικά προσανατολισμένη πράξη που δεν εγκλωβίζεται στο αδιέξοδο του γενικού αρνητισμού και δεν αυτοεγκαταλείπεται σε αποκαλυπτικές προσδοκίες αρχίζει το κτίσιμο με τα υλικά του σήμερα. Συνομιλεί με το παρόν, με τις έξεις, τις αξίες και τις αγωνίες των σύγχρονων υποκειμένων, εμπλουτίζοντάς τες, στρέφοντάς τες σε άλλες ατραπούς, ενοφθαλμίζοντας συστατικά τους σε νέες συναρμογές. Μια τέτοια πολιτική λογική θα μπορούσε να ξαναπιάσει το νήμα της διαλεκτικής σκέψης του Μαρξ γύρω από την ατομική και κοινωνική ελευθερία τη στιγμή κατά την οποία απογειώνεται στα *Grundrisse*: «Η ελεύθερη ατομικότητα που βασίζεται στην καθολική ανάπτυξη

των ατόμων και στην καθυπόταξη της συλλογικής τους, κοινωνικής παραγωγικότητας... αποτελεί την τρίτη βαθμίδα [ιστορικής εξέλιξης]. Η δεύτερη [η αστική] δημιουργεί τους όρους της τρίτης».²² Και τι είναι αυτή η ελεύθερη ατομικότητα κατά τον Μαρξ, όταν «αφαιρεθεί η στενή αστική μορφή»;²³ «[Τ]ι άλλο...από τη δημιουργημένη μέσα στην καθολική ανταλλαγή καθολικότητα αναγκών, ικανοτήτων, απολαύσεων, παραγωγικών δυνάμεων κλπ. των ατόμων; Τι άλλο...από την απόλυτη ανάδειξη των δημιουργικών κλίσεων του ανθρώπου...χωρίς προκαθορισμένο μέτρο...όπου ο άνθρωπος δε ζητά να μείνει κάτι το έτοιμο αλλά βρίσκεται στην απόλυτη κίνηση του γίνεσθαι;»²⁴ Τι άλλο από μια αλληλέγγυα και εξισωτική ανασύσταση της «νιτσεϊκής» ελευθερίας του υποκειμένου;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Νικόλας Α. Σεβαστάκης (2008) Φιλόξενος μηδενισμός. Μια σπουδή στον *homo democraticus*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, σ. 382.
- 2 Για τη μεταδημοκρατία, βλ., μεταξύ άλλων, Κόλιν Κράουτς (2006) *Μεταδημοκρατία*, εισ.-μτφρ. Α. Κιουπκιολής, Εκδόσεις Εκκρεμές, Αθήνα, Chantal Mouffe (2004) *Το δημοκρατικό παράδοξο*, μτφρ. Α. Κιουπκιολής, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, Jacques Rancière (1995) *La Mésentente*, Εκδόσεις Galilée, Παρίσι.
- 3 Σεβαστάκης (2008), σσ. 79-80.
- 4 Ό.π., (2008), σσ. 95-97, 103, 117.
- 5 Ό.π., (2008), σσ. 223, 226, 288-292.
- 6 Ό.π., (2008), σσ. 317, 324.
- 7 Ό.π., (2008), σσ. 316-317.
- 8 Ό.π., (2008), σσ. 323-325.
- 9 Ό.π., (2008), σσ. 319-322.
- 10 Ό.π., (2008), σσ. 292, 365.
- 11 Ό.π., (2008), σσ. 364-365.
- 12 Βλ. Fredric Jameson (1999) *Το μεταμοντέρνο ή η πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού*, μτφρ. Γ. Βάρσος, Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα, Slavoj Zizek (1997) 'Multiculturalism, or, The cultural logic of multinational capitalism', *New Left Review*, 1/225, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1997, Alain Badiou (2006) *Logiques des Mondes*, Εκδόσεις Seuil, Παρίσι.
- 13 Ο Badiou, χαρακτηριστικά, ονομάζει την προσέγγισή του «υλιστική διαλεκτική», βλ. Badiou (2006).
- 14 Βλ. Πλάτωνος, *Πολιτεία* 555b-565, εκδ. I.Burnet, Οξφόρδη (1902).
- 15 Πλάτωνος, *Πολιτεία* 557b4-10.
- 16 Ό.π., *Πολιτεία* 563.
- 17 Στο άρθρο 'Post-critical liberalism and agonistic freedom' *Contemporary Political Theory*, 7, Μάιος 2008 αναπτύσσω μια συναφή θέση, επιχειρώντας να δείξω πώς η δημιουργική και κριτική έκφραση της ετερότητας του καθενός συμβάλλει στην ανοικτή αυτοδημιουργία του υποκειμένου κλονίζοντας δόγματα, παγιωμένες ταυτότητες και θεσμούς και ερεθίζοντας τη δημιουργικότητα στη σκέψη και τη δράση.
- 18 Βλ. William E. Connolly (1995) *The Ethos of Pluralization*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- 19 Σεβαστάκης (2008), σσ. 383-384.
- 20 Βλ. Σεβαστάκης (2008), σσ. 340-341, 345. Σε ό,τι αφορά τον Badiou, βλ. την ιδιαίτερα κατατοπιστική ανάλυση του Γ. Σταυ-

ρακάκη στο Γιάννης Σταυρακάκης (2007) *The Lacanian Left*, SUNY, Νέα Υόρκη, σσ. 150-160 ('Excursus on Badiou').

- 21 Βλ., μεταξύ άλλων, Richard J.F. Day (2008) *Το τέλος της ηγεμονίας*, μτφρ. Π. Καλαμαράς, Εκδόσεις Ελευθεριακή Κουλτούρα, Αθήνα, Michael Hard, Antonio Negri (2005) *Multitude*, Hamish Hamilton, Λονδίνο.
- 22 Καρλ Μαρξ (1989) *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας [Grundrisse]*, μτφρ. Δ. Διβάρης, Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα, τ.1, σ. 110.
- 23 Καρλ Μαρξ (1990) *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας [Grundrisse]*, μτφρ. Δ. Διβάρης, Εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα, τ.2, σ. 367.
- 24 Μαρξ (1990), τ. 2, σσ. 367-268.

Η σοσιαλδημοκρατία και ο Ιανός της προόδου

Με αφορμή το βιβλίο του Ανδρέα Πανταζόπουλου *Ο μαρσμός της σοσιαλδημοκρατίας*, Το Πέρασμα, Αθήνα 2009

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΛΑΜΠΡΙΝΟΥ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΛΑΜΠΑΝΙΔΗΣ

Ως κληρονόμος του Διαφωτισμού και της ορθολογιστικής παράδοσής του, η Αριστερά αναπτύσσει αναπόφευκτα την αισιοδοξία της θέλησης. Για να παραμείνει σημαντική πολιτική δύναμη, πρέπει να θεωρεί ότι «τα πράγματα μπορούν να πάνε καλύτερα», ότι το μέλλον είναι στο πλευρό της [...]. Θα πρέπει να αναρωτιόμαστε πώς θα ήταν ο κόσμος χωρίς πολιτικά κινήματα προσηλωμένα στην πρόοδο, στην άποψη ότι είναι

Η Κατερίνα Λαμπρινού και ο Γιάννης Μπαλαμπανίδης είναι υποψήφιοι διδάκτορες στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

δυνατό να κινηθούμε από μια λιγότερο επιθυμητή σε μια πιο επιθυμητή κατάσταση πραγμάτων, αφοσιωμένα στην ιδέα ότι η ανθρώπινη δυστυχία μπορεί να ανακουφιστεί, ίσως να καταργηθεί. Δεν είναι αναγκαίο να είναι τούτη η πίστη «αληθινή». Μπορεί να είναι αναγκαίο να υπάρχει.

Ντόναλντ Σασούν, *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού*, τόμ. Β', σελ. 433-434

Γιατί σήμερα, τουλάχιστον στην Ευρώπη, το πολιτικό πεδίο κυριαρχείται από τις δυνάμεις της Δεξιάς; Γιατί στη συντριπτική πλειονότητα των χωρών της ενωμένης Ευρώπης κυβερνούν δεξιά κόμματα; Πού οφείλεται η πολιτική και ιδεολογική αδυναμία της απανταχού σοσιαλδημοκρατίας; Και κυρίως, μέσα στο περιβάλλον της σημερινής συγκυρίας, της παγκόσμιας και πολυεπίπεδης –καπιταλιστικής– κρίσης, γιατί η ευρέως νοούμενη Αριστερά δεν καταφέρνει να κερδίσει τις μάζες, σε ένα πεδίο εξόχως πρόσφορο για την ίδια και τις ιδέες της;

Οι διαθέσιμες απαντήσεις είναι πολλές, άλλοτε διεισδυτικές, άλλοτε αμύχανες, ή και τα δυο μαζί. Το δοκίμιο του Ανδρέα Πανταζόπουλου, *Ο μαρσμός της σοσιαλδημοκρατίας*, επιχειρεί να δώσει μια απάντηση τέτοια που αν μη τι άλλο αξίζει τον κόπο να τη συζητήσει κανείς – ιδίως για να προβληματιστεί από πολλές οξείες παρατηρήσεις της αλλά και για να διαφωνήσει με κάποιες άλλες.

Το επιχείρημα του βιβλίου ξεκινά από τη διαπίστωση ότι η ίδια η Αριστερά παρέδωσε το ιστορικό ιδεολογικο-πολιτικό της οπλοστάσιο στη Δεξιά. Όχι «προδιδοντάς το», αλλά ακριβώς κάνοντας μια στρατηγική μεταστροφή στο πρόταγμα, στο πολιτικό της σχέδιο (που επικαθορίζει τις προγραμματικές της επιλογές). Όχι κάνοντας μια συντηρητική στροφή, αλλά ακριβώς παραμένοντας αποφασιστικά προοδευτική δύναμη, πιστή στην «ιδεολογία της προόδου»: «Αν, παλιότερα, η πρόοδος περνούσε και μέσα από την κοινωνική προστασία, σήμερα, έχοντας ως στόχο την τεχνολογική καινοτομία, στην οποία έχει στο εξής αφοσιωθεί η σοσιαλδημοκρατική αριστερά, στρέφεται εν δυνάμει εναντίον της προστασίας. Χθες, η πρόοδος έφτιαχνε “λαό”, σήμερα τον διαμελίζει. Χθες, η πρόοδος έφτιαχνε και υπηρετούσε κοινωνικές συλλογικότητες, σήμερα φρενήρη ατομικισμό. Η αριστερά, πιστή προοδευτική δύναμη, τάχθηκε αναφανδόν και αποκλειστικά με την καινοτομία, με την οικονομία, με το αποκομμένο από κληρονομημένες εξαρτήσεις μοναχικά δημιουργικό, αυτόνομο άτομο, μεταλλάχθηκε».¹

Η Αριστερά, έτσι, δηλαδή βασικά η σοσιαλδημοκρατική της εκδοχή, από μια πανουργία της ιστορίας, αδυνατεί σήμερα να απαντήσει στην καπιταλιστική κρίση, πεδίο δόξης λαμπρό για τα αριστερά μαρξίζοντα αναλυτικά εργαλεία, ακριβώς επειδή έχει πέσει θύμα μιας πλάνης

από την οποία υπέφερε μία τουλάχιστον εκδοχή του ιστορικού ενδο-αριστερού της αντιπάλου, η δογματική κομμουνιστική παράδοση: η πλάνη λέγεται οικονομισμός.

Αυτή η διπλή ιστορική παγίδα –καθήλωση στην πρόοδο και, εξ αυτής, οικονομισμός– οδήγησαν τη σοσιαλδημοκρατική ιδίως Αριστερά στη «δαιμονοποίηση του πολιτικού».² Η αλλαγή προτάγματος αφορούσε μια στρατηγική στροφή που ανανοηματοδοτούσε την πρόοδο ακριβώς χάριν της «παρακολούθησης» της προόδου. Το επιχείρημα συνοψίζεται στο πέρασμα από μια «παλαιότερη» ιδέα της προόδου, που έφτιαχνε κοινωνικούς δεσμούς, προωθούσε την κοινωνική προστασία, υποβασταζόμενη από πολιτικές συλλογικότητες, από την έννοια και πρακτική του λαού, ενώ η «νέα» πρόοδος ομνύει στο άτομο, στον ιδιωτικό δρόμο, στην ατομική βιογραφία. Η νέα προοδευτική Αριστερά έχει απεκδυθεί την πολιτική, δηλαδή την πραγματιστική διαχείριση της κοινής μοίρας –αυτή που ήταν άλλοτε «δύναμη της υπαρκτής πραγματικότητας»–,³ υπέρ της επικυριαρχίας της οικονομίας, δηλαδή μιας μονόδρομης δεξίωσης της καινοτομίας, της τεχνολογικής εξέλιξης, ή σε ένα άλλο λεξιλόγιο, της διαρκούς επαναστατικοποίησης των μέσων παραγωγής. Η ιστορικά «εθνική πολιτική δύναμη», εντός του εθνικοκρατικού πλαισίου της νεωτερικής πολιτικής προόδου, προσχωρεί από ένα σημείο κι έπειτα στην ασύνορη, χαοτική, φρενήρη παγκοσμιοποίηση, στην απροϋπόθετη αποδοχή της ενοποίησης του κόσμου μέσα από τις τεχνολογικές και οικονομικές ροές, που αποσαρκώνει τον κοινωνικό δεσμό, τη συλλογικότητα, και υπονομεύει το πολιτικό καταργώντας, μαζί με τα σύνορα, και τα όρια μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου, πολιτικού και κοινωνικού.

Η σημερινή Αριστερά βρίσκεται στον αστερισμό της μετα-ιστορίας, του ατομικού βιώματος, της πολλαπλής ταυτότητας. Το σύγχρονο πρόταγμα της Αριστεράς συνίσταται στην επιλογή υπέρ μιας υπο-πολιτικής ή μιας μετα-πολιτικής, όπου μπαίνουν στο ντουλάπι της ιστορίας, αποσκελετωμένοι, οι «παραδοσιακοί», και πλέον μη λειτουργικοί, υποτίθεται, τόποι του πολιτικού: η αξίωση δηλαδή, μέσα από τις πολιτικές μορφές, τα κόμματα ιδίως, να συντίθενται τα πολλαπλά επιμέρους κοινωνικά συμφέροντα και προσδοκίες σε μια συνεκτική και πειστική αφήγηση καθολικού και κοινού συμφέροντος, σε ένα σχέδιο πολιτικής –άρα συλλογικής, άρα λαϊκής– διαχείρισης του κοινού πεπρωμένου μιας κοινωνίας, του δεσμού που την συνέχει.

Η Αριστερά εδώ χάνει το πολιτικό παιχνίδι επειδή υπονομεύει τη σχέση εμπιστοσύνης, το συμβόλαιό της με τα κοινωνικά υποκείμενα με τα οποία επιθυμεί να συνδεθεί: υπονομεύει την έννοια της αντιπροσώπευσης· δηλαδή «της γενίκευσης των ιδιαίτερων συμφερόντων», της άρθρωσης ενός συνολικού σχεδίου για την κοινωνία που

να διεκδικεί συναινέσεις αλλά και να παράγει συγκρούσεις. Σχέδιο που θα επιδιώκει να διαχειριστεί τις τύχες του κόσμου – σε πραγματιστική γλώσσα, να ασκήσει εξουσία. Η Αριστερά απαρνείται οικειοθελώς αυτή την αξίωση, διότι βρίσκεται βυθισμένη σε μια ριζικά διαφορετική αντίληψη: «συνομιλεί», «διαβουλεύεται» με ένα απειράριθμο πλήθος «κοινωνιακών» φορέων (ΜΚΟ, κινήματα κ.ο.κ.), που υποτίθεται ότι «εκπροσωπούν» άμεσα και αδιαμεσολάβητα την «κοινωνία», γίνονται η φωνή της που εκπέμπεται από άπειρα κέντρα, παρακάμπτοντας έτσι την ενοχλητική διαμεσολάβηση του κοινωνικού από την («παραδοσιακή») πολιτική, δηλαδή τα κόμματα ή τα συνδικάτα. Στο επίκεντρο αυτού του νέου δεσμού «αντιπροσώπευσης», που αρνείται την αντιπροσώπευση, τίθενται τα «μεταϋλιστικά» αιτήματα των «πολιτών», νοούμενων κατά μόνας ή οργανωμένων σε ποικιλώνυμα δίκτυα.

Για τον Πανταζόπουλο δεν υπάρχει κρίση της σοσιαλδημοκρατίας, όσο κρίση του πολιτικού, εντός του οποίου εγγράφεται η κρίση της σοσιαλδημοκρατίας. Η κρίση της σοσιαλδημοκρατίας είναι αναπόσπαστα δεμένη ως κρίση της κρατικο-εθνικής κυριαρχίας, της λαϊκής κυριαρχίας, των συνόρων του πολιτικού. Γι' αυτό και η πραγματική προταγματική αναθεώρηση της σοσιαλδημοκρατίας δεν είναι «απλώς» κοινωνιολογική (νέα μεσαία στρώματα), δεν οφείλεται δηλαδή σε μια γραμμική της μετεξέλιξη, αλλά ιδεολογική: είναι ακριβώς η μετα-εθνική και υπο-εθνική ταυτόχρονα μετεξέλιξή της, η μετα-πολιτική και η υπο-πολιτική της μετάλλαξη, που οδήγησε και στην κοινωνιολογική της αλλοίωση.

Το επιχείρημα του Πανταζόπουλου, στο βαθμό που δεν το προδίδουμε, είναι άκρως ενδιαφέρον και εύστοχο όσον αφορά τη διάγνωση μιας στρατηγικής στροφής, η οποία παρότι δεν προσδιορίζεται επακριβώς, μπορούμε να υποθέσουμε ότι αφορά τη σύγχρονή μας σοσιαλδημοκρατία αλλά μαζί και σημαντικό τμήμα της ριζοσπαστικής Αριστεράς. Θα θέλαμε όμως να σταθούμε λίγο περισσότερο και να συζητήσουμε τι υπόκειται αυτής της στροφής.

Πότε ακριβώς και για ποιους λόγους η Αριστερά, με την ευρεία έννοια, επέλεξε να μεταλλάξει το πρόταγμα της; Η Αριστερά δεν άλλαξε πρόταγμα επειδή παραιτήθηκε από την αξίωση να διαμεσολαβεί πολιτικά την κοινή ζωή ή επειδή αίφνης αποφάσισε ότι δεν την αφορά η εξουσία και η πολιτική. Τη ριζική στρατηγική τομή της την έκανε εκεί κάπου στο τέλος της δεκαετίας του '60· μια στροφή που αποκρυσταλλώθηκε –όσον αφορά και τη μεταλλαγή της κομματικής της βάσης– μέσα στο '70, στο όριο της εποχής των «ένδοξων τριάντα» ετών και της κεύσσανής σοσιαλδημοκρατικής συναίνεσης, στο όριο που σημάδεψαν οι δύο οικονομικές κρίσεις του '73 και του '79. Υποστηρίζουμε, ωστόσο, ότι έκανε αυτή την

ιστορική στροφή όχι επειδή εγκατέλειψε τον πρότερο μοντερνιστικό της χαρακτήρα αλλά ακριβώς για να τον διατηρήσει.

Ακριβώς επειδή ήταν εθνική πολιτική δύναμη και βαθιά μοντέρνα, επέλεξε στρατηγικά να στραφεί προς τις μεσαίες τάξεις, τα λεγόμενα δυναμικά μεσαία στρώματα, για να διατηρήσει την πλειοψηφική της δυναμική, για να συνεχίσει να ασκεί εξουσία. Η σοσιαλδημοκρατία, μάλιστα στην «πτωτική τάση» της δυναμικής του εγχειρήματός της, ανοίχθηκε στις αριθμητικώς μεγεθούμενες μεσαίες τάξεις, μετατοπίζοντας το βάρος της κοινωνικής της έδρας από την άλλοτε κραταιά εργατική τάξη προς αυτές. Όπως έχει σημειώσει ένας άλλος οξυδερκής παρατηρητής του σοσιαλδημοκρατικού μαρασμού, «αυτό δεν ήταν μια στρατηγική εκτός σοσιαλδημοκρατικής παράδοσης, με την έννοια ότι η σοσιαλδημοκρατία είχε πάντα μια πλειοψηφική λογική».⁴ Πολύ περισσότερο που η σοσιαλδημοκρατία κινούνταν σε αυτή τη λογική όντας η ίδια μια μοντέρνα πολιτική δύναμη και προσπαθώντας πάντοτε να συνδέεται με τα πιο προωθημένα κοινωνικά υποκείμενα – την εργατική τάξη στον βιομηχανικό καπιταλισμό, τις μεσαίες τάξεις στον μεταφορντικό τρόπο παραγωγής.

Η σοσιαλδημοκρατία κέρδισε μακροπρόθεσμα αυτό το στοίχημα. Όχι ακριβώς τη δεκαετία του 1980, αλλά οπωσδήποτε αυτό που της επέτρεψε να επανακάμψει ως ηγεμονική δύναμη τη δεκαετία του 1990, με τη στρατηγική του «τρίτου δρόμου», ήταν ακριβώς αυτή η ιστορικής σημασίας συμμαχία της με τη μεσαία τάξη. Αυτή τη μάχη την κέρδισε, χάνοντας όμως τον πόλεμο με τον (νεο)φιλελευθερισμό. Κάνοντας αυτή τη στροφή, μέσα σε συνθήκες αδυναμίας διαχείρισης μιας κρίσης και εντός μιας κοινωνίας που γινόταν όλο και πιο καταναλωτική και ατομικιστική, δεν κατάφερε να εγκαθιδρύσει μια πολιτικά διαπλαστική σχέση με το νέο κοινωνικό της υποκείμενο. Δεν κατάφερε να διαπαιδαγωγήσει τη νέα της κοινωνική έδρα στο δικό της πρόταγμα, όπου η πρόοδος νοούνταν ως συλλογικός, κοινωνικός δεσμός που σφυρηλατείται μέσα από μια έντονη διάσταση πολιτικών αναδιανομής και ισότητας.

Ηττήθηκε πολιτικά, κοινωνικά και στρατηγικά από το (νεο)φιλελεύθερο πολιτικό και ιδεολογικό πρόταγμα, στο πλαίσιο του οποίου η πρόοδος πράγματι συνεπάγεται μια συνάρθρωση σαν αυτή που περιγράφει ο Πανταζόπουλος: οικονομία και τεχνική - ατομικισμός - κατανάλωση - ελευθερία. Ηττήθηκε, εν τέλει, από το ίδιο το πλειοψηφικό κοινωνικό της ακροατήριο: από τις μεσαίες τάξεις, με τη μικρή ιδιοκτησία και επιχειρηματικότητα, με τη μυθολογία της ατομικής ανέλιξης και την πιο αδιαμεσολάβητη σχέση με την αγορά, με την αναιμική οργάνωση συμφερόντων, χαρακτηριστικά εδραία αυτών των κοινωνικών

τάξεων, τα οποία ισχυροποιήθηκαν ακόμη περισσότερο μέσα στο κλίμα της νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας. Η σοσιαλδημοκρατία επιβίωσε και κατάφερε να αναπαράχθει, με όρους πολιτικής κυριαρχίας, ωστόσο μέσα ακριβώς στο πεδίο που είχε ορίσει ο αντίπαλος.

Η σοσιαλδημοκρατία, λοιπόν, δεν απεμπόλησε τις βασικές της τις αρχές, μόνο που δεν κατάφερε να τις αναπαραγάγει πολιτικά –και κοινωνικώς διαπαιδαγωγητικά– μέσα στη νέα παγκόσμια συνθήκη, την οποία πράγματι, ως γνήσια προοδευτική δύναμη, προσπάθησε να παρακολουθήσει. Ωστόσο, η ήττα της από έναν ισχυρότερο αντίπαλο συνεπαγόταν και μια δική της, εσωτερική ήττα, που αυτή τη φορά αφορούσε ολόκληρη την Αριστερά, μέχρι τις πιο ριζοσπαστικές εκδοχές της.

Και αυτή η ήττα αφορούσε τον πυρήνα της ιδέας της προόδου, πυρήνα υπαρξιακό της Αριστεράς στο σύνολό της. Ωστόσο, κατά τη γνώμη μας, με τρόπο αντίρροπο από αυτόν που υποβάλλεται στο *Μαρασμό της σοσιαλδημοκρατίας*. Όντως η «δαιμονοποίηση του πολιτικού», όπως με ακρίβεια περιγράφεται, συντελέστηκε μέσα από μια σειρά κρίσιμες ιδεολογικοπολιτικές εξελίξεις και επιλογές. Η «ιδιωτικοποίηση» της πολιτικής, ο κατακερματισμός του κοινωνικού δεσμού σε ένα πλήθος ατομικών μικροβιογραφιών, η αδυναμία των μεγάλων αφηγήσεων, η καταγγελία της νεωτερικής προόδου ως καταδυνάστευσης (όπου, ας πούμε, η γνώση είναι «λόγος» εξουσίας, και όχι χειραφέτησης κλπ.), η επιζήτηση του αδιαμεσολάβητου, η παραίτηση από την εξουσία. Όμως όλα τα παραπάνω είναι συγκροτητικά στοιχεία ενός ολόκληρου θεωρητικοπολιτικού ρεύματος το οποίο επιτέθηκε στην ιδέα της προόδου όπως συγκροτήθηκε στη νεωτερικότητα και αναδείχθηκε σε στρατηγικό πρόταγμα από την Αριστερά.

Όλο αυτό το –συμβατικά– «μεταμοντέρνο» ρεύμα σκέψης συγκροτήθηκε όχι μόνο ως κυρίαρχη λογική του ύστερου καπιταλισμού αλλά και σε μεγάλο βαθμό μέσα στις τάξεις της ίδιας της Αριστεράς. Θεωρώντας δηλαδή ότι η αδυναμία της να ανταποκριθεί στους βαθείς μετασχηματισμούς του καπιταλισμού στη μετα-κεϋνσιανή εποχή, αλλά και το πλήγμα της μακροϊστορικού βεληνεκούς κατάρρευσης του 1989, έχουν τη ρίζα τους στον ίδιο τον πυρήνα της αριστερής ιδέας, στη νεωτερική ιδέα της προόδου. Η οποία, όπως λέει αυτή η βασικά υπερφιλελεύθερη αφήγηση, αποτέλεσε το θεμέλιο μιας δυναστικής συνολικής αφήγησης για το πεπρωμένο του κόσμου, που κάθε άλλο παρά εμπεριείχε τα φύτρα μιας χειραφέτησης. Κάπως έτσι αναστοχάστηκε στα τέλη του 20ού αιώνα η Αριστερά την ήττα των πραγματωμένων ιστορικών εκδοχών της, είτε επρόκειτο για τα σοσιαλδημοκρατικά πρότυπα είτε για τις κοινωνίες του υπαρκτού σοσιαλισμού.

Οι πολιτικές συνέπειες αυτού του αναστοχασμού αποδεικνύονται σήμερα καθοριστικές, όχι μόνο για την απανταχού σοσιαλδημοκρατία, με την άνευ προηγουμένου αδυναμία της να παρέμβει αποφασιστικά, δηλαδή πολιτικά, στο περιβάλλον της παγκόσμιας κρίσης. Αλλά, εντονότερα ίσως, και για μια ορισμένη ριζοσπαστική Αριστερά, δηλαδή έναν ειδικό τρόπο ανασύστασης της αριστερής ιδέας που επιχειρείται σήμερα με ιδεολογικά συστατικά του την οριζόντια δικτύωση, τις αντιεραρχικές δομές, την εναγώνια αναζήτηση μιας –ανεύρετης– αδιαμεσολάβητης «φωνής» του κοινωνικού. Όλα αυτά δηλαδή που έστησαν το ιστορικό δικαστήριο των μεγάλων αφηγήσεων, καταδικάζοντάς τις ως ιεραρχικές καταδυναστευτικές δομές· αυτά που βγαίνοντας από τη μήτρα της καταγγελίας της προόδου, της νεωτερικότητας, του διαφωτιστικού ορθολογισμού, υπονομεύουν ό,τι ακριβώς υπερασπίζεται και ο *Μαρασμός της σοσιαλδημοκρατίας*: την ιδέα ότι η πολιτική είναι μια σχέση διαμεσολάβησης του κοινωνικού πεδίου από το πολιτικό, καθολίκευσης της απειρότητας των μικροκοινωνικών «λόγων», εν τέλει εκπροσώπησης των κοινωνικών συμφερόντων, και όχι ένα όνειρο άμεσης, αδιαμεσολάβητης, γνήσιας ριζικής τομής εδώ και τώρα, μακριά από τις «πεζές» συνθέσεις, εξισορροπήσεις και σταθμίσεις που συνεπάγεται το πολιτικό.

Η νέα αφήγηση της ιδέας για την κοινωνική χειραφέτηση, λοιπόν, στήθηκε όχι πάνω σε μια άκριτη και οικονομίστικη «συνέχεια» της «ιδεολογίας» της προόδου αλλά ακριβώς πάνω στην υπονόμηση της ιδέας ότι, όπως γράφει και ο Πανταζόπουλος, «πρόοδος και πολιτικό, ιστορικά τουλάχιστον μιλώντας, αν δεν ταυτίζονταν απολύτως, τέμνονταν σε πάρα πολλά σημεία. Αυτή ήταν και εξακολουθεί να είναι η πολιτική μας νεωτερικότητα».⁵

Αν εμμένουμε λίγο στην ιδέα της «προόδου», όχι όμως ως έννοια ιστορικά αδιαφοροποίητη, θα μπορούσαμε να αναζητήσουμε μια αναλυτικά γόνιμη εσωτερική ένταση, μια αμφίρροπη σύγκρουση των στοιχείων που εμπεριέχει. Επικαλούμαστε εδώ τον Ιμμάνουελ Βαλερστάιν, ο οποίος, διακρίνοντας δυο εκδοχές της νεωτερικότητας, την *τεχνολογική* και την *απελευθερωτική*,⁶ έχει προτείνει ένα μακροσκοπικό πλαίσιο για τη μεταξύ τους συμβιωτική όσο και αντιπαραθετική σχέση. Σχηματικά οριζόμενη, η τεχνολογική νεωτερικότητα ανάγεται σε συνδηλώσεις καινοτομίας και υλικής προόδου, στη γραμμική προέλαση του ανθρώπου επί της φύσης. Από την άλλη πλευρά, η απελευθερωτική νεωτερικότητα εδράζεται στην εξίσου προοδευτική αναζήτηση της πολιτικής και κοινωνικής ισότητας και την ενίσχυση της λαϊκής κυριαρχίας. Άυλη και πιο «ιδεολογική» από την τεχνολογική νεωτερικότητα, αυτή η δεύτερη μεσολαβείται όχι από την πνευματική ανακάλυψη αλλά από την κοινωνική σύγκρουση.

Αναζητώντας στη μακρά διάρκεια τα χνάρια της πορείας του νεωτερικού Ιανού, ο Βαλλερστάιν καταλήγει στο παγκόσμιο 1968 ως τη χρονιά ορόσημο που ο φιλελευθερισμός ηττάται και ως προς το εξής: την από το 1789 κοινώς εδραιωμένη πεποίθηση της φαινομενικής ταύτισης των δύο αυτών νεωτερικοτήτων. Έκτοτε η μεταξύ τους απόκλιση και σύγκρουση οξύνεται, οδηγώντας στη θεσμική και ηθική κρίση των τελευταίων ετών.

Η ήττα της κατά Βαλλερστάιν απελευθερωτικής νεωτερικότητας συμπίπτει χρονικά με τη στροφή της σοσιαλδημοκρατίας προς τα μεσαία στρώματα, η οικείωση δηλαδή της σοσιαλδημοκρατίας με στρώματα που βρίσκονται σε αμεσότερη επαφή με την αγορά απ' ό,τι το βιομηχανικό προλεταριάτο είναι ταυτόχρονη με την υπαγωγή των πολιτικά χειραφετησιακών στοιχείων σε εκείνα της οικονομικής καινοτομίας. Ενδεχομένως αυτό μας επιτρέπει να εντοπίσουμε μια ουσιαστική μεταλλαγή τόσο στο εσωτερικό της σοσιαλδημοκρατίας όσο και στο επίπεδο της οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης. Η διπλή αυτή σύμπτωση μας οδηγεί να κατανοήσουμε την «προταγματική» στροφή της σοσιαλδημοκρατίας όχι ως γραμμική προσκόλληση σε μια αδιαφοροποίητη «ιδεολογία της προόδου», αλλά μέσα από τη συσχέτιση των μετασχηματισμών της σοσιαλδημοκρατίας με τους μετασχηματισμούς της ιστορικά διφυούς και εσωτερικά διχασμένης νεωτερικής προόδου. Ίσως ακόμη μας επιτρέπει να μην εκχωρήσουμε την πρόοδο σε έναν χυδαίο οικονομισμό.

Μέσα στην ιστορική της μήτρα –το πολιτικό νεωτερικό εθνικό κράτος και τις σύστοιχες κοινωνίες–, η πρόοδος σήμαινε μεταξύ άλλων και ότι επιλέγουμε συλλογικά να καθορίζουμε το κοινό μας πεπρωμένο, με τρόπο πολιτικό-δημοκρατικό και με βάση καθολικές αρχές, ότι παρεμβαίνουμε πολιτικά στην εξέλιξη των παραγωγικών-οικονομικών σχέσεων με όρους συλλογικής χειραφέτησης. Αυτό υπήρξε το περιεχόμενο της νεωτερικής προόδου, και σε αυτό το πλαίσιο η Αριστερά κατανόησε τον εαυτό της ως τη μοναδική εκείνη ιστορική δύναμη που μπορεί να προχωρήσει ένα τέτοιο σχέδιο περισσότερο απ' όσο μπορεί ο κλασικός φιλελευθερισμός και ο αστικός κόσμος. Το πολιτικό σχέδιο της Αριστεράς ήταν η ριζοσπαστική κριτική και υλοποίηση της ιδέας της νεωτερικής προόδου συνολικά.

Αν όλα αυτά ισχύουν, η μεταπολεμική και κυρίαρχα σοσιαλδημοκρατική πρόοδος, που συγκρότησε κοινωνι-

κούς δεσμούς μέσα από πλειοψηφικά πολιτικά σχέδια, ήταν γνήσια αριστερή. Και αν από κάποιο σημείο κι έπειτα η Αριστερά «κατανοεί ως μόνη πραγματικότητα», ή για την ακρίβεια ως μόνη δυνατή πραγματικότητα, την οικονομική διεθνοποίηση, τις τεχνολογίες και τον ηδονιστικό καταναλωτικό ατομικισμό, αν δηλαδή παραιτείται από την πολιτική διαχείριση του κόσμου, αυτό συμβαίνει όχι επειδή παραμένει δέσμια της ιδέας της προόδου αλλά επειδή ακριβώς παύει να είναι προοδευτική δύναμη. Επειδή από μοντέρνα δύναμη γίνεται μεταμοντέρνα, παραιτείται από την αξίωση να κατανοήσει τον πράγματι όλο και πιο πολύπλοκο κόσμο και να τον μετασχηματίσει με την πολιτική της παρέμβαση.

Αν είναι έτσι, τότε η απάντηση στον μεταμοντέρνο «λόγο», στον μαρασμό της προόδου, δεν είναι ένας «κριτικός συντηρητισμός»,⁷ όπως εισηγείται ο Πανταζόπουλος ακολουθώντας την ορολογία του Πιερ-Αντρέ Ταγκυέφ, αλλά η αποφασιστική επιστροφή στην κριτική του υπάρχοντος, στην πολιτική υπεράσπιση της ιδέας της προόδου. Η εμμονή, τελικά, στον «έστω κλυδωνιζόμενο Λόγο», με την οποία «μπορούμε τουλάχιστον να προσβλέπουμε στο ενδεχόμενο ότι η πρόοδος δεν είναι εξ ορισμού χίμαιρα, [ενώ] με την χλευαστική απόρριψή του δεν μπορούμε να ελπίζουμε πια σε τίποτε. Ακόμα λοιπόν και εάν δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για την εσωτερική αρτιότητα, τη συνέπεια και την καταλληλότητα ενός ορθού λόγου που δεν μπορεί να αποδείξει τις αξιωματικές παραδοχές στις οποίες στηρίζεται, δικαιούμαστε και μπορούμε να στοιχηματίσουμε σε αυτόν».⁸

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Ανδρέας Πανταζόπουλος, *Ο μαρασμός της σοσιαλδημοκρατίας*, Το Πέρασμα, Αθήνα 2009, σελ. 18-19.
- 2 Ανδρέας Πανταζόπουλος, ό.π., σελ. 26 κ.ε.
- 3 Ανδρέας Πανταζόπουλος, ό.π., σελ. 29.
- 4 Γεράσιμος Μοσχονάς, «Σοσιαλδημοκρατία και Αριστερά στην Ευρώπη», συνέντευξη στα «Ενθέματα» της *Κυριακάτικης Αυγής*, 29 Νοεμβρίου 2009.
- 5 Ανδρέας Πανταζόπουλος, ό.π., σελ. 31.
- 6 Immanuel Wallerstein, «The End of What Modernity?», *Theory and Society*, τχ. 24, ν. 4 (Αύγουστος 1995), σ. 471-488.
- 7 Ανδρέας Πανταζόπουλος, ό.π., σελ. 55 κ.ε.
- 8 Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «Η ακηδία της αβεβαιότητας: νεωτερικό ή μετανεωτερικό», στο *Μοντερνισμός η ώρα της αποτίμησης*, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 1996, σελ. 77.

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΗ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

ΧΡΗΣΗΣ 2009

Ι ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΧΡΗΣΕΩΣ 2009

Τα συνολικά καθαρά έσοδα της Τράπεζας ανήλθαν, όπως προκύπτει από την ανάλυση των αποτελεσμάτων της χρήσεως 2009, σε 1.139,5 εκατ. ευρώ, ενώ οι συνολικές δαπάνες λειτουργίας της, στις οποίες περιλαμβάνονται οι αποσβέσεις και οι προβλέψεις, ανήλθαν σε 911,3 εκατ. ευρώ. Πραγματοποιήθηκαν επομένως καθαρά κέρδη 228,2 εκατ. ευρώ, έναντι 225,1 εκατ. ευρώ το 2008.

Από τα καθαρά κέρδη της χρήσεως προτείνεται στη Γενική Συνέλευση, μετά από σχετική απόφαση του Γενικού Συμβουλίου, να διατεθούν, σύμφωνα με το άρθρο 71 του Καταστατικού, για την καταβολή πρώτου μερίσματος 13,3 εκατ. ευρώ, ποσό που αντιστοιχεί στο 12% του μετοχικού κεφαλαίου της Τράπεζας, και 34,4 εκατ. ευρώ για την καταβολή πρόσθετου μερίσματος. Επομένως, προτείνεται να διατεθεί συνολικά για την καταβολή μερίσματος το ποσό των 47,7 εκατ. ευρώ, ίσο με το μέρισμα που διανεμήθηκε και το έτος 2008. Το προτεινόμενο μέρισμα αντιστοιχεί σε 2,40 ευρώ ανά μετοχή (σημερινός αριθμός μετοχών 19.864.886). Το υπόλοιπο των καθαρών κερδών, μετά την αφαίρεση ποσού 17,5 εκατ. ευρώ για την αύξηση του έκτακτου αποθεματικού και ποσού 15,9 εκατ. ευρώ που αντιστοιχεί στο φόρο εισοδήματος επί των διανεμόμενων μερισμάτων, δηλ. ποσό 147,1 εκατ. ευρώ (έναντι 139,3 εκατ. ευρώ το 2008), περιέρχεται στο Δημόσιο σύμφωνα με το άρθρο 71 του Καταστατικού.

Αναλυτικά τα έσοδα και τα έξοδα της Τράπεζας στη χρήση 2009 διαμορφώθηκαν ως εξής:

Τα συνολικά καθαρά έσοδα της Τράπεζας από τόκους, προμήθειες και λοιπές ωφέλειες από εργασίες εσωτερικού και εξωτερικού, καθώς και από συναλλαγές με την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και τα άλλα μέλη του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών (ΕΣΚΤ), διαμορφώθηκαν σε σημαντικά υψηλότερο επίπεδο σε σχέση με την προηγούμενη χρήση (αυξήθηκαν κατά 41,3% και ανήλθαν σε 1.139,5 εκατ. ευρώ, έναντι 806,2 εκατ. ευρώ το 2008). Ειδικότερα:

Τα καθαρά έσοδα από τόκους ανήλθαν σε 766,7 εκατ. ευρώ, έναντι 706,2 εκατ. ευρώ στην προηγούμενη χρήση, σημειώνοντας αύξηση κατά 8,6%. Η θετική αυτή εξέλιξη ήταν απόρροια της υψηλής απόδοσης των χαρτοφυλακίων της Τράπεζας.

Το καθαρό αποτέλεσμα από χρηματοοικονομικές πράξεις αυξήθηκε κατά 21,2 εκατ. ευρώ και διαμορφώθηκε σε 58,2 εκατ. ευρώ, έναντι 37 εκατ. ευρώ στην προηγούμενη χρήση, λόγω των αυξημένων κερδών από πράξεις επί χρεογράφων.

Τα καθαρά έσοδα από προμήθειες αυξήθηκαν κατά 21,4% και ανήλθαν σε 174,8 εκατ. ευρώ έναντι 144,0 εκατ. ευρώ στην προηγούμενη χρήση.

Τα έσοδα από μετοχές και συμμετοχές αυξήθηκαν κατά 28,8 εκατ. ευρώ και ανήλθαν σε 67 εκατ. ευρώ, έναντι 38,2 εκατ. ευρώ στην προηγούμενη χρήση. Σημαντική συμβολή στην αύξηση των εσόδων αυτών είχε η είσπραξη από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) συνολικού ποσού 63,4 εκατ. ευρώ, έναντι 34,4 εκατ. ευρώ στην προηγούμενη χρήση. Το ποσό αυτό αντιστοιχεί στο μερίδιο της Τράπεζας επί των διανεμηθέντων εσόδων της ΕΚΤ από το εκδοτικό της δικαίωμα και επί των καθαρών κερδών της. Το καθαρό αποτέλεσμα από τη συγκέντρωση και αναδιανομή του νομισματικού εισοδήματος του Ευρωπαϊκού συστήματος βελτιώθηκε σημαντικά και ανήλθε σε 53,4 εκατ. ευρώ, έναντι αρνητικού αποτελέσματος 134,7 εκατ. ευρώ στην προηγούμενη χρήση. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι η χρήση 2008 είχε επιβαρυνθεί με το σχηματισμό πρόβλεψης ύψους 149,5 εκατ. ευρώ έναντι κινδύνων αντισυμβαλλομένων από πράξεις νομισματικής πολιτικής του Ευρωσυστήματος, ενώ αντιθέτως η χρήση 2009 ωφελήθηκε κατά 45 εκατ. ευρώ, μετά την επανεκτίμηση των ασφαλειών που έχουν ληφθεί και τη μείωση του σχετικού κινδύνου. Αντίστοιχα μειώθηκε και η σχηματισθείσα πρόβλεψη.

Τέλος, τα λοιπά έσοδα ανήλθαν σε 19,4 εκατ. ευρώ, έναντι 15,5 εκατ. ευρώ το 2008. Αφορούν κυρίως τα έσοδα από τις εργασίες του Ιδρύματος Εκτύπωσης Τραπεζογραμμάτων και Αξιών (ΙΕΤΑ) για λογαριασμό του Ελληνικού Δημοσίου, καθώς και τα κέρδη που προέκυψαν από την πώληση των ακινήτων των υποκαταστημάτων της Τράπεζας που μετεξελίχθηκαν σε θυρίδες, στο πλαίσιο των οργανωτικών προσαρμογών που γίνονται τα τελευταία χρόνια στην Τράπεζα. Τα συνολικά έξοδα στη χρήση 2009 αυξήθηκαν κατά 56,8% και ανήλθαν σε 911,3 εκατ. ευρώ, έναντι 581,1 εκατ. ευρώ στη χρήση 2008. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται κυρίως στην αύξηση των προβλέψεων για την κάλυψη μελλοντικών κινδύνων και υπο-

χρεώσεων της Τράπεζας, καθώς και στην αύξηση των αποσβέσεων. Ειδικότερα: Οι προβλέψεις που σχηματίστηκαν στη χρήση 2009 ανήλθαν σε 472,2 εκατ. ευρώ. Στην προηγούμενη χρήση είχαν σχηματιστεί αντίστοιχα προβλέψεις 168,8 εκατ. ευρώ, καθώς και ειδική πρόβλεψη έναντι κινδύνων αντισυμβαλλομένων από πράξεις νομισματικής πολιτικής του Ευρωσυστήματος ύψους 149,5 εκατ. ευρώ.

Οι αποσβέσεις ανήλθαν σε 59,8 εκατ. ευρώ, έναντι 27,8 εκατ. ευρώ στην προηγούμενη χρήση, και αφορούν κυρίως αποσβέσεις του κόστους εκτύπωσης τραπεζογραμμάτων προηγούμενων ετών. Τα λοιπά λειτουργικά έξοδα της Τράπεζας πλην προβλέψεων και αποσβέσεων (δαπάνες προσωπικού και συντάξεις, διοικητικές δαπάνες και λοιπά έξοδα), μειώθηκαν κατά 1,4% και διαμορφώθηκαν σε 379,3 εκατ. ευρώ, έναντι 384,5 εκατ. ευρώ το 2008.

Οργάνωση

Στη διάρκεια του 2009 ο συνολικός αριθμός των υπαλλήλων της Τράπεζας μειώθηκε περαιτέρω κατά 160 άτομα και διαμορφώθηκε σε 2.334 στις 31.12.2009. Συνεχίστηκε επίσης η αναδιοργάνωση του δικτύου των Υπηρεσιακών Μονάδων της Τράπεζας με σκοπό την προσαρμογή του στις νέες συνθήκες που έχουν δημιουργηθεί εντός του Ευρωσυστήματος.

Συγκεκριμένα, υλοποιήθηκε με επιτυχία η μετεξέλιξη των Υποκαταστημάτων Σπάρτης και Φλώρινας σε θυρίδες από 23 Φεβρουαρίου 2009 και 18 Μαΐου 2009 αντίστοιχα. Επίσης διακόπηκε η λειτουργία δεκαοκτώ Ταμειακών Αποθεμάτων της Τράπεζας της Ελλάδος σε Καταστήματα της Εθνικής Τράπεζας (ΤΑΤΕ). Παράλληλα συνεχίστηκε η αναδιάρθρωση του οργανωτικού σχήματος της Τράπεζας ώστε να ανταποκρίνεται καλύτερα στις σύγχρονες ανάγκες. Ειδικότερα, ολοκληρώθηκε η τροποποίηση του Οργανογράμματος και του Οργανισμού της Διεύθυνσης Νομικών Υπηρεσιών και επήλθαν ορισμένες προσαρμογές στο Οργανόγραμμα του Υποκαταστήματος Θεσσαλονίκης με την αποπεράτωση του Κέντρου Επεξεργασίας και Διακίνησης Χρηματικού (Κ.ΕΠΕ.ΔΙ.Χ.) Θεσσαλονίκης και την επιτυχή λειτουργία του.

Σαράντης Λώλος

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ Οικονομική σύγκλιση και συνοχή

Σαράντης Λώλος

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ: Οικονομική σύγκλιση και συνοχή
Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2009, σελίδες 220
ISBN 978-960-01 - 1306-8

Ο Σαράντης Λώλος είναι Καθηγητής Οικονομικών στο Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου Πανεπιστημίου

Στο βιβλίο διερευνάται η πραγματική σύγκλιση των περιφερειών στην Ελλάδα στο ευρωπαϊκό περιβάλλον που διαμορφώθηκε από την επιτάχυνση της ευρωπαϊκής ενοποίησης και την ένταξη της χώρας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση. Επίσης, αναλύονται και αξιολογούνται οι δυνατότητες παρέμβασης με στόχο την ισόρροπη ανάπτυξη των ελληνικών περιφερειών.

Το βιβλίο αποτελείται από τρία κεφάλαια.

Στο Κεφάλαιο I εισάγονται με συνοπτικό τρόπο ζητήματα που αφορούν στις θεωρίες της οικονομικής μεγέθυνσης και συζητούνται οι ερμηνείες για τη διαδικασία αυτή. Γίνεται επισκόπηση εμπειρικών προσεγγίσεων που διερευνούν τη σύγκλιση των περιφερειών στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην Ελλάδα. Επίσης, αναδεικνύεται ο ρόλος της πολιτικής Συνοχής της Ε.Ε. που αποσκοπεί στην ανάπτυξη και σύγκλιση των οικονομιών. Τέλος, αξιολογείται η ευεργετική επίδραση των ευρωπαϊκών διαρθρωτικών ενισχύσεων στην ισόρροπη ανάπτυξη των ελληνικών περιφερειών.

ση των ευρωπαϊκών διαρθρωτικών ενισχύσεων στην ισόρροπη ανάπτυξη των ελληνικών περιφερειών.

Στο Κεφάλαιο II αποτυπώνονται λεπτομερώς οι περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα, κυρίως κατά την περίοδο 1995-2003. Η ανάλυση δεν περιορίζεται στην εξέταση του Ακαθάριστου Προϊόντος, αλλά διερευνάται συστηματικά η πορεία πλήθους παραγόντων-ενδείξεων οι οποίοι αντανakλούν το επίπεδο ευημερίας, κοινωνικής συνοχής και ανάπτυξης των περιφερειών. Στην ανάλυση των παραγόντων αυτών χρησιμοποιείται κυρίως η περιγραφική στατιστική και η παρουσίαση είναι διαγραμματική, ως περισσότερο εύληπτη στον αναγνώστη. Από την ανάλυση των δεδομένων τεκμηριώνεται ότι οι περιφερειακές αποκλίσεις περιορίστηκαν με την πάροδο του χρόνου.

Στο Κεφάλαιο III παρουσιάζονται μέτρα και κατευθύνσεις πολιτικής που προωθούν την ισόρροπη ανάπτυξη των ελληνικών περιφερειών. Οι αναπτυξιακές αυτές κατευθύνσεις ταξινομούνται σε πέντε κατηγορίες που αφορούν, στη βελτίωση της διασύνδεσης των περιφερειών, στην ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των επιχειρήσεων, στην αναβίωση της υπαίθρου, στην αναβάθμιση των κοινωνικών υπηρεσιών, στη διατήρηση του περιβάλλοντος και ανάδειξη του πολιτισμού.

Παρουσιάζονται, επίσης, εκτιμήσεις για την περιφερειακή κατανομή των συνολικών πόρων των ευρωπαϊκών Διαρθρωτικών Ταμείων (της Προγραμματικής Περιόδου 2000-06) για καθεμία από τις πέντε κατηγορίες αναπτυξιακών κατευθύνσεων. Οι συνολικοί ευρωπαϊκοί διαρθρωτικοί πόροι περιλαμβάνουν τόσο τα Περιφερειακά Προγράμματα όσο και τα οριζόντια Τομεακά Προγράμματα που καλύπτουν το σύνολο της επικράτειας. Μπορούμε έτσι να αξιολογήσουμε την περιφερειακή πολιτική στο σύνολό της και όχι μερικώς, όπως γίνεται συνήθως, με τη αξιολόγηση μόνον των Περιφερειακών Προγραμμάτων.

Από την ανάλυση προκύπτει σαφώς ότι οι ευρωπαϊκοί διαρθρωτικοί πόροι κατευθύνονται περισσότερο στις περιφέρειες που υστερούν και λιγότερο στις αναπτυγμένες περιφέρειες.

Τέλος, ο συγγραφέας διερευνά τις προϋποθέσεις ώστε να συνεχιστεί η οικονομική σύγκλιση και η κοινωνική συνοχή των ελληνικών περιφερειών, ενώ προσδιορίζει έναν ποσοτικό στόχο περιφερειακής ανάπτυξης για την Ελλάδα στα επόμενα χρόνια.

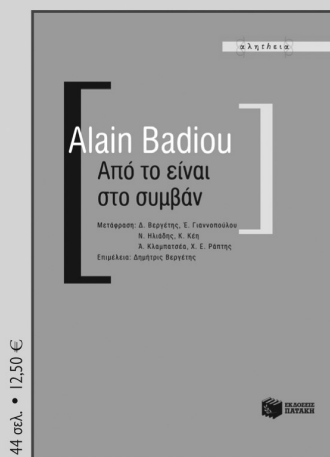
Σημειώνεται ότι στο βιβλίο περιέχεται πλήθος ποσοτικών και ποιοτικών στοιχείων χρήσιμων για την περαιτέρω διερεύνηση ζητημάτων που σχετίζονται με την περιφερειακή ανάπτυξη στην Ελλάδα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ

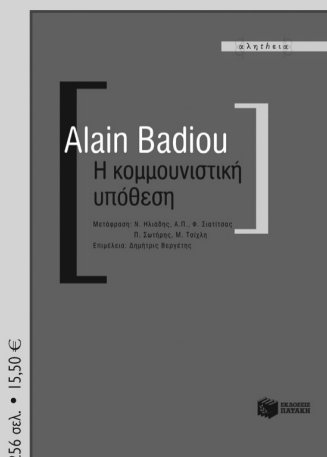
www.patakis.gr

ΝΕΑ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΛΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 210.36.50.000
e-mail: info@patakis.gr • sales@patakis.gr

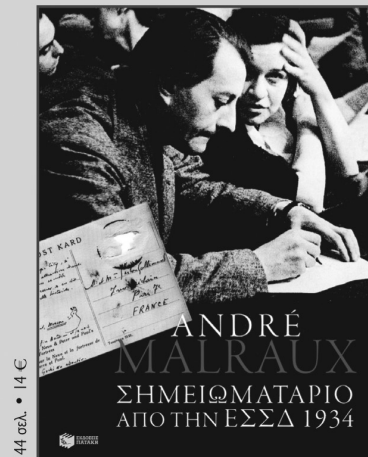
144 σελ. • 12,50 €

ALAIN BADIOU
ΑΠΟ ΤΟ ΕΙΝΑΙ
ΣΤΟ ΣΥΜΒΑΝ

256 σελ. • 15,50 €

ALAIN BADIOU
Η ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ
ΥΠΟΘΕΣΗ

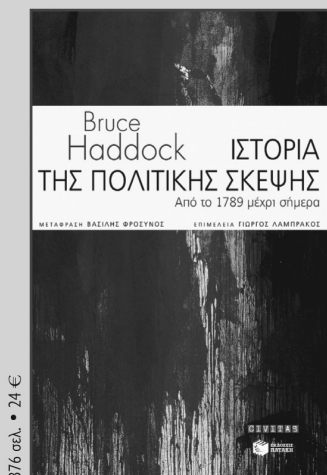
144 σελ. • 14 €

ANDRÉ MALRAUX
ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑΡΙΟ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΣΣΔ 1934

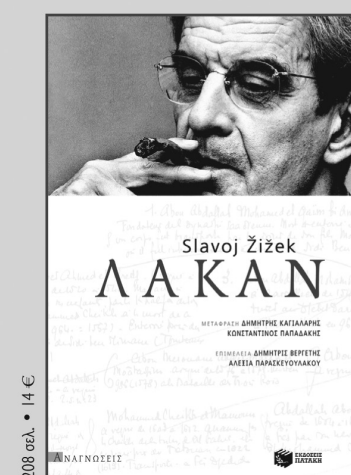
328 σελ. • 19 €

ΠΟΙΗΤΙΚΗ
τεύχος τέταρτο

376 σελ. • 24 €

BRUCE HADDOCK
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ
ΑΠΟ ΤΟ 1789 ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

208 σελ. • 14 €

SLAVOJ ŽIŽEK
ΛΑΚΑΝ